

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Інститут філології
Кафедра англійської філології та міжкультурної комунікації

**Вираження поняття «чужий» в англійській мові:
етнокультурний та діяхронічний аспекти**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступня «магістр»
студентки II курсу
ОНП «Англійська мова та література»
Галузь знань 03- гуманітарні науки
Зі спеціальності 035 «Філологія»

Голютяк Вікторії Андріївни

науковий керівник:
к. філол. н., **Карпова К. С.**

«Допущено до захисту»

Протокол засідання кафедри англійської філології

та міжкультурної комунікації

Протокол № 5 від 24.11.2020

Завідувач кафедри _____ д.філол. н., проф. Белова А.Д.

КИЇВ - 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ПОНЯТТЯ «ЧУЖИЙ» ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	7
1.1. «Поняття» та його співвідношення з термінами «концепт» та «слово»	7
1.2. Бінарні опозиції та їхня роль в структурі людської свідомості	15
1.3. Бінарна опозиція «свій-чужий» в лінгвістичних дослідженнях.....	18
Висновки до Розділу 1	23
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОНЯТТЯ «ЧУЖИЙ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	24
2.1. Структура етнокультурного поняття «чужий» в діяхронічному та синхронічному аспекті.....	24
2.2. Функціонування поняття «чужий» у різних понятійних сферах	33
Висновки до Розділу 2	37
РОЗДІЛ III. ЗАСОБИ НОМІНАЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОНЯТТЯ «ЧУЖИЙ» В СИНХРОНІЧНОМУ ТА ДІАХРОНІЧНОМУ АСПЕКТІ.....	38
3.1. Визначення імені етнокультурного поняття «чужий»	38
3.2. Етимологічний та дефініційний аналіз лексем-вербалізаторів поняття «чужий»	41
3.3. Стилiстичні засоби номінації етнокультурного поняття «чужий» в англійській мові.....	57
Висновки до Розділу 3	67
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	81
ABSTRACT	87

ВСТУП

Характерною рисою сучасної лінгвістики є її антропоцентрична спрямованість, що передбачає вивчення мови як репрезентації природи людського розуму, що пояснює поглиблений в останні десятиліття інтерес лінгвістів до проблематики «свого» і «чужого». Антропоцентризм є провідним методологічним принципом для цілої низки сучасних напрямків лінгвістики, в тому числі і лінгвокультурології [86, с. 19]. Виникнувши на зорі свідомої діяльності людини, опозиція свій-чужий не втратила своєї актуальності і до цього дня, викликаючи підвищений інтерес до її вивчення. Вона є базовим і дискусійним концептом для цілого ряду гуманітарних наук, зокрема, філології, культурології, філософії, етнології, соціології, психології та ін.

Вивчення етнокультурних понять дозволяє виявити національнокультурну специфіку мовної картини світу тієї чи іншої мовної спільноти, описати менталітет носіїв мови за допомогою аналізу мовних засобів. Одним із центральних понять англійської лінгвокультури є поняття «чужий», яке разом з поняттям «свій» визначає основні загальнолюдські категорії, оскільки вони є універсальними для більшості мов світу.

Дослідження бінарної опозиції проводилося на матеріалі української (І.О. Гаврилюк [11], О.П. Дубчак [18], О.О. Селіванова [62]), російської (Ю.А. Сорокін, І.О. Марковіна [65]), німецької (А.М. Нехорошева [45]) та англійської (С.Є. Чернобай, А.В. Мансурова [71]) мов.

Аналізована опозиція стає об'єктом вивчення і в зіставних дослідженнях. О.В. Балясникова вивчає опозицію в мовній свідомості носіїв російської та англійської культур [5]. В.В. Демецька проводить кроскультурний аналіз концепту «свій/ чужий» на основі українського та американського краєзнавчих текстів [16]. Н.Ф. Ехлакова розглядає опозицію «свої»/«чужі» в російському і американському політичному дискурсі» [21].

Актуальність роботи визначається високою значимістю поняття «чужий» в системі національно-культурних цінностей носіїв англійської культури.

Звернення до питання засобів вираження поняття «чужий» в англійській мові відображає взаємозв'язок між мовою та культурою, сприяє повнішому розумінню культурної специфіки лексичних і фразеологічних одиниць, що його вербалізують. Актуальність наукової розвідки також визначається недостатньою вивченістю закономірностей репрезентації поняття «чужий» в сучасних лінгвістичних дослідженнях.

Мета дослідження полягає у вивченні засобів вираження етнокультурного поняття «чужий» в англійській мові в діяхронічному та синхронічному аспектах.

Мета дослідження передбачає вирішення наступних **завдань**:

1. Проаналізувати лінгвокультурний аспект вивчення терміну «поняття».
2. Дослідити проблему бінарної опозиції «свій-чужий» в лінгвістичних дослідженнях та особливостей вербалізації лінгвокультурних понять.
3. Вивчити поняття «чужий» в етнокультурологічних дефініціях в синхронічному та діяхронічному аспектах.
4. Розглянути засоби номінації поняття «чужий» в англійській мові.
5. Проаналізувати стилістичні засоби позначення поняття «чужий» в англійській мові.
6. Змоделювати структуру поняття «чужий» в англійській мові.

Об'єктом дослідження є особливості вираження етнокультурного поняття «чужий» в англійській мові у діяхронічному та синхронічному аспектах.

Предметом дослідження є мовні засоби вираження поняття «чужий» в англійській мові у діяхронічному та синхронічному аспектах.

Матеріалом дослідження стали лексичні одиниці різної частиномовної і стилістичної належності та фразеологічні одиниці, відібрані з лексикографічних джерел (тлумачних, етимологічних, синонімічних, фразеологічних словників). Наприклад: «American dictionary of the English language», «Merriam Webster Dictionary», «American Heritage Dictionary of the English Language», «Cambridge International Dictionary of English», «Collins English Dictionary», «Longman Dictionary of Contemporary English», «Collins Thesaurus of the English Language», «Oxford Dictionary of Idioms», «Etymology Dictionary» та ін. Функціонування

поняття «чужий» в діяхронії було вивчене на матеріалі 459 контекстів, вибраних за допомогою суцільної вибірки з художніх текстів 19 століття авторства сестер Бронте, а саме: Енн Бронте «Агнес Грей» (1847), Шарлотта Бронте «Джейн Ейр» (1847) та «Шерлі» (1849), Емілі Бронте «Буремний перевал» (1847). Для аналізу поняття «чужий» в синхронії було відібрано 321 приклад з творів сучасних англійських авторів, а саме: Діана Геблдон «Чужеземець» (1991), Гелен Філдінг «Щоденник Бріджит Джонс» (1996), Стефені Маєр «Сутінки» (2005), Елізабет Гілберт «Їж, молись, кохай» (2006).

Методика дослідження є комплексною й передбачає застосування таких методів: дефініційний та компонентний аналіз залучаються для встановлення поняттєво-ціннісного змісту поняття «чужий»; інтерпретаційно – текстовий аналіз – для виокремлення фрагментів дискурсу, що тематизують поняття «чужий»; стилістичний аналіз засобів вербалізації поняття «чужий»; кількісний аналіз – для виявлення частоти вживання лексем, що виражають поняття «чужий».

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній проведений комплексний аналіз поняття «чужий» у діяхронічному та синхронічному аспектах. Встановлено етимологію та діяхронічні особливості динаміки змісту аналізованого поняття, що дозволило встановити його розвиток у часі. Новим є також те, що дослідження поняття проводиться з урахуванням його дискурсивних характеристик. Наводиться опис лексико-семантичного, фразеологічного та стилістичного рівня репрезентації поняття «чужий» у діяхронії та синхронії.

Теоретичне значення роботи полягає в розширенні теоретичної та методологічної бази лінгвокультурних досліджень в сучасній лінгвістиці. Застосування підходів до дослідження бінарних понять, об'єктивованих лексичними, фразеологічними одиницями та стилістичними засобами англійської мови, робить певний внесок у вивчення лексики та фразеології в контексті культури і національного світобачення. Результати дослідження можуть бути використані при реконструкції інших етнокультурних понять культури, відображених у мовах різних народів в діяхронічному та

синхронічному аспектах.

Практична цінність роботи полягає в тому, що отримані результати можуть бути використані у викладанні теоретичних курсів – лексикології, стилістики англійської мови, загальної лінгвокультурології, а також спецкурсах і факультативах з етнолінгвістики, фразеології та дискурсології. Висновки й матеріали проведеного дослідження можуть застосовуватися при укладанні тлумачних, фразеологічних словників і довідників англійської мови, у науково-дослідній роботі студентів.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. У вступі визначається мета, завдання, актуальність, предмет та об'єкт роботи, матеріал та методи дослідження. Також окреслюється новизна, практична та теоретична цінність роботи та її структура.

У першому розділі розглянуто «поняття» та його співвідношення з термінами «концепт» та «слово», вивчає бінарні опозиції та їхню роль в структурі людської свідомості та аналізує опозицію «свій-чужий» в лінгвістичних дослідженнях та особливості вербалізації лінгвокультурних понять.

У другому розділі проаналізовано функціонування поняття «чужий» у різних понятійних сферах та робить спробу моделювання структури досліджуваного поняття.

Третій розділ присвячено поняттю «чужий» в етнокультурних дефініціях в синхронічному та діяхронічному аспектах, а також лексико-семантичні, фразеологічні та стилістичні засоби його вербалізації.

Висновки відображають основні результати дослідження.

РОЗДІЛ І. ПОНЯТТЯ «ЧУЖИЙ» ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. «Поняття» та його співвідношення з термінами «концепт» та «слово»

У сучасній лінгвістиці активно розвивається напрям, що розглядає мову як культурний код нації, а не просто знаряддя комунікації та пізнання. Нині багатьма визнається ідея антропоцентричності мови, і для різних розробок у лінгвістиці уявлення про людину є точкою відліку. На початку ХХІ століття виникла антропологічна лінгвістична парадигма, яка перенесла інтереси дослідника з об'єктів пізнання на суб'єкт. Таким чином, аналізується людина в сфері мови і мова в людині.

Проблема опису сутності поняття є актуальною для сучасної лінгвістичної науки. Система понять утворює картину світу, в якій відбивається розуміння людиною реальності. Людина живе не стільки в світі предметів і речей, скільки в світі понять, створених нею для своїх інтелектуальних, духовних і соціальних потреб [1].

Поняття зазвичай визначається як думка, розумова сутність, уявне узагальнення, розумовий елемент, рідше – як сукупність суджень. Більшість лінгвістів відносять поняття до сфери мислення, наприклад: «Поняття – це елемент думки, що відображає загальні та істотні ознаки, властивості і відносини відображуваних предметів і явищ дійсності, що виділяє предмети і явища дійсності як самостійні об'єкти» [15, с. 35-36].

Подібне визначення терміну «поняття» пропонує С. Д. Кацнельсон який визначає його як думку чи форму думки, утворену комплексом істотних і специфічних ознак, тобто поняття трактується вченим як той мінімум загальних і в той же час найбільш характерних відмінних ознак, які необхідні для виділення і розпізнавання предмета [28, с. 18-19].

Поняття кваліфікується в науковій літературі неоднозначно – як ідіоетнічне утворення і як надмовна універсалія. Зокрема, А. П. Садохін відносить до універсальних такі поняття, як час, простір, доля, число тощо, вважаючи, що на підставі цих універсальних понять люди в кожній культурі будують образ світу, який існує в їхній свідомості [60, с. 30]. Так звані універсальні поняття настільки ж інтернаціональні, як і національні (деякі дослідники, наприклад, Л. А. Нікітіч, наполягають на національному характері понять, заперечуючи їхню інтернаціональність [46]), оскільки опосередковані конкретно мовною системою значень.

С. А. Кошарна стверджує, що поняття можуть відрізнитися своїм обсягом, асоціативним рядом, валентністю, структурою й організацією. Наприклад, поняття, укладене в англ. *mermaid* семантично не тотожне укр. *русалка*. *Mermaid* – буквально «морська дівчина», що має голову і тіло дівчини і хвіст риби (пор. з данською казковою русалочкою). У в нашому традиційному уявленні русалка – це молода дівчина-утоплениця, водяна діва, річкова німфа з довгим розпущеним волоссям [34, с. 107].

Англійському *witch* в українській мові відповідають два слова-поняття – *відьма* і *чаклунка*. Слово *відьма* етимологічно співвідноситься з лексемою *відати*, отже, *відьма* в уявленні українців – «знає» (наприклад, *знахар*, *знахарка*). Водночас англійське *witch* генетично пов'язане з *watch* – «дивитися», тобто *witch* значить «володіє особливим зором, баченням» [34, с. 107].

Безумовно, значення слова не зводиться до поняття, але припускає його, оскільки «поняття – це пізнавальний субстрат, ядро мовного значення» [2, с. 592]. Таким чином, можна говорити лише про відносну універсальність понять, які безпосередньо пов'язані з концептами як елементами національно-культурного інформаційного простору, тобто мають ідіоетнічний характер.

Культурологічні дослідження в лінгвістиці розглядають явища мови в тісному зв'язку з людиною, її мисленням, духовно-практичною діяльністю, використовуючи терміни «поняття» і «концепт» як стрижневі терміни свого понятійного апарату.

Проблема співвідношення обсягу значення «поняття» і «концепту» привертає увагу багатьох сучасних мовознавців, таких як В. А. Маслова, Ю. С. Степанов, І. А. Стернин, М. В. Піменова. Окремі статті, присвячені цій проблемі, належать С. Г. Воркачову, В. З. Дем'янкову, Л. В. Поповій, В. Г. Кузнєцову, Г. Б. Вишневській, Г. В. Садовніковій та ін.

В. Г. Кузнєцов зауважує, що багато вчених, таких, як Н. Ю. Шведова, М. В. Нікітін, А. П. Бабушкін, А. А. Худякова, вживають терміни «поняття» і «концепт» як синоніми [35, с. 27]. На думку Ю. С. Степанова, «концепт» і «поняття» – явища одного порядку, які збігаються за внутрішньою формою [67, с. 42].

Як стверджує В. З. Дем'янков, за внутрішньою формою слова «поняття» і «концепт» – синоніми. Поняття і концепт неодмінно присутні в науковому дискурсі, вони є історично дублетами, термін «поняття» калькує латинське слово *conceptus*. Однак, у сучасному науковому та ненауковому узусі ці терміни вживаються і тлумачаться по-різному [17, с. 35]. Термін «поняття» може використовуватися в побутовому дискурсі, він відомий всім представникам лінгвокультури, в той час як «концепт» – це термін, зрозумілий фахівцям вузької наукової галузі. Отже, концепт належить до сфери науки, тоді як поняття – термін більш широкого вжитку.

Більшість дослідників вважає, що поняття і концепт співвідносяться як рід і вид. Зокрема, М. А. Левіна стверджує, що поняття є видовим терміном (гіпонімом) щодо більш складного утворення, що становить родові поняття (гіперонім) [36, с. 107]. Концепт складається з трьох компонентів – понятійного, образного та ціннісного [26, с. 215]. За образним зауваженням С. Х. Ляпіна, «в глибині концепту мерехтить поняття» [39, с. 11-35]. Концепт, на відміну від поняття, не тільки мислиться, а й переживається. З цього випливає, що його обсяг ширший за обсяг поняття. Концепт охоплює саме поняття, що є його обов'язковим ядерним компонентом. За твердженням М. В. Піменової та О. Н. Кондратьєвої, поняття це «один із структурних елементів концепту» або «один з варіантів побутування, втілення концепту» [49, с. 63].

Як зауважують І. А. Стернін і З. Д. Попова, поняття – це «концепт, який відображає найбільш загальні, істотні ознаки предмета або явища, результат їхнього раціонального відображення і осмислення» [54, с. 82]. У процесі еволюції концепт-поняття втрачає другорядні, випадкові, індивідуальні ознаки.

За твердженням В. Г. Кузнєцова, поняття і концепт співвідносяться як «логічне» та «психічне». Він акцентує увагу на такій функції поняття, як формування логічного мислення, і підкреслює роль концепту в зберіганні інформації про фрагмент світу [35, с. 27]. При цьому М. А. Левіна вважає, що поняття – це штучні утворення, а концепти сприймаються як даність для всіх представників певної групи людей [36, с. 107]. Підтверджуючи цю думку, З. Д. Попова та І. А. Стернін відзначають, що поняття часто створюються лінгвістами, які дають їм визначення в словниках [54, с. 82].

Маючи психічну сутність, концепт тісно пов'язаний з емоційними, суб'єктивними складовими. На думку Ю. С. Степанова, концепт переживається, перш ніж увійти в свідомість, тісно пов'язаний з почуттями, що викликаються об'єктом-стимулом [67, с. 43.]. Зі вченим погоджується Л. В. Попова, яка стверджує, що лінгвокультурологічний напрям відносить поняття до інтелектуальної, розумової діяльності людини, тоді як концепт включає в себе відчуття, емоції, образи, символи [55, с. 129].

Багато вчених вважають, що поняття тяжіє до всеосяжності та чіткості формулювання, тоді як концепт культурно маркований. Так, С. Г. Воркачов переконаний, що «концепт» – це вербалізований культурний смисл, і він за замовчуванням є лінгвокультурним концептом (лінгвоконцептом) [10, с. 19].

Як підкреслює В. І. Карасик: «Концепт – ментальна проекція елементів культури» [27, с. 13]. Його думку поділяють М. В. Піменова і В. В. Ощепкова. Так, М. В. Піменова вважає, що «концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення» [50, с. 16], а В. В. Ощепкова описує специфічні, культурно марковані слова, що розрізняються за ступенем яскравості присутності тієї чи іншої ознаки в різних культурах [47, с. 88].

Аналізуючи внутрішню будову розглянутих термінів, можна стверджувати, що і поняття, і концепт є комплексними багат шаровими утвореннями, охоплюють всю сукупність знань про предмет або явище: історію їхнього виникнення і зміни протягом всієї історії [36, с. 107].

Так, Ю. С. Степанов підтверджує, що концепт містить як понятійні ознаки, так і «все те, що робить його фактом культури» [67, с. 43]. На думку В. Г. Кузнєцова, «концепт як ментальне уявлення фрагмента дійсності має складну, ієрархічно організовану структуру, що включає всі види знань» [35, с. 24]. Як вважає вчений, концепт відрізняється від поняття тим, що відображає один або кілька ознак явища, не обов'язково істотних. Крім того, для визначення концепту нерідко потрібен цілий текст [35, с. 27, 28].

Проаналізувавши основні підходи до розуміння термінів «поняття» і «концепт», А. Д. Єфімова виокремлює такі відмінності між ними:

- поняття і концепт – терміни різних дисциплін: поняття використовується в філософії та логіці, у той час як концепт вживається в лінгвістиці, культурології;
- лексема «поняття» вживається в побутовому та науковому дискурсі, лексема «концепт» функціонує в термінологічному апараті окремих дисциплін;
- поняття виражає найбільш важливі, істотні ознаки та властивості; концепт – усі ознаки, включаючи індивідуальні;
- поняття базується на абстрактно-логічному мисленні, концепт має емоційний, образний, чуттєвий компоненти;
- поняття залучає різні механізми раціонального осмислення світу, концепт формується на основі образу, сприймається безпосередньо носієм культури;
- поняття виражається у визначенні, для опису концепту може знадобитися текстовий фрагмент;
- концепт має ієрархічну, багат шарову структуру, неоднозначні оцінки і інтерпретацію, містить понятійну складову як один з елементів;

– поняття має обсяг і зміст, концепт охоплює смисли і структурні компоненти [20, с. 10-11].

Таким чином, були виділені два основних підходи до співвідношення поняття та концепту: ці терміни розглядаються або як синоніми, або як загальне і часткове. Низка дослідників вказала на різницю у сфері їхнього вживання. Можна стверджувати, що, попри частотність використання терміна «поняття» в науковій літературі, термін «концепт» поступово його витісняє з наукового дискурсу. Маючи однакоvu внутрішню форму, «поняття» та «концепт» розрізняються за своєю природою і будовою.

Розглянемо співвідношення «поняття» та «слова». Загальновідомо, що поняття виражається знаком (словом). Звідси і виникають питання: що первинне – слово або поняття? Чи має кожне слово своє поняття? Якщо у кожного слова є поняття то, тоді скільки понять має багатозначне слово? Яку кореляцію має одне поняття щодо декількох слів?

Відповідно до точки зору вчених, знак первинний щодо поняття. Поняття за своєю природою аналізується в контексті інших явищ. Якщо слово реалізує себе в контексті мови, то поняття проявляється в контексті культури. Таким чином, поняття вивчається на матеріалі прислів'їв і приказок, ідіом, кліше літературних творів. Крім того, не всі слова, які виражають те чи інше явище, можуть виступати в ролі поняття. Розглядаючи сутність поняття, дослідники особливо відзначають його приналежність культурі людини. Зміст поняття полягає в репрезентації «етнокультурного коду» нації.

Дихотомія поняття і значення слова – одне з актуальних питань сучасного мовознавства. План змісту даних явищ багатогранний, тому вони розглядаються на тлі непрямих знань. Поняття і значення слова можуть бути об'єктом вивчення лінгвістики, логіки, психології, семіотики і філософії. Кожен з них має свій термінологічний апарат. Сучасна наука розглядає дихотомію поняття і значення як співвідношення мислення і мовного (семантичного) явища. Таким чином, поняття і значення слова мають однакоvu мисленнєву природу. Обидва явища відображають об'єктивну і суб'єктивну реальність.

Сучасні дослідники розрізняють рівень поняття і рівень значення. Як ми вже зауважували, поняття зазвичай розуміється як «думка, що відображає в узагальненій формі предмети, явища дійсності та істотні зв'язки між ними за допомогою фіксації загальних і специфічних ознак, в якості яких виступають властивості предметів, явищ і відносини між ними» [93, с. 494]. Таким чином, поняття – це форма абстрактного, екстралінгвістична сутність. Значення ж слова «виступає як діалектична єдність мовного і позамовного змісту. Будучи закріпленим за певним звуковим комплексом, воно разом з ним утворює слово, що є одиницею мови, і в якості такої пов'язане фонетично, граматично і семантично з іншими словами. Будучи відображенням певних явищ позамовної дійсності ..., воно охоплює поняття про ці явища, яке і представляє його внутрішній стрижень» [72, с. 75]. Таким чином, значення ширше поняття, адже поняття не має конотативного компонента, не містить позначення другорядних ознак: «за своїм змістом слово ширше за поняття, вільніше за нього, динамічніше, воно барвисте за відображенням фарб і особистісне за вираженням людського ставлення до чого – небудь» [31, с. 13], але, з іншого боку, значення бідніше за поняття, відображаючи не всі істотні ознаки предметів, не завжди проникаючи в суть явищ. Поняття в певному сенсі універсальне, при «націоналістичності, ідіоетнічності значення» [14].

Отже, розглядати «слово» і «поняття» потрібно з урахуванням їхньої взаємодії і взаємодоповнюваності, адже «за мовними даними ми робимо висновок про існування певних понять. Мова в цьому відношенні надзвичайно інформативна, оскільки в постійному пошуку, відображаючи зовнішній світ, людське слово все суворіше і чіткіше висловлює уявлення про найістотнішу ознаку того чи іншого предмета, породжуючи таким чином поняття про нього» [32, с. 11].

Таким чином, поняття виступає як посередник між словом і дійсністю. Поняття являє собою цілий потенціал значення слова, при цьому містить цілий комплекс асоціативних уявлень. Значення є частиною поняття, воно є вузьким

змістом. Однак значення є продуктом відображення предметів і явищ нашої свідомості, який виражається внутрішнім змістом структури слова.

Переосмислення співвідношення поняття і значення слова дуже важливо, тому що від цього залежить як визначення предмета дослідження, так і розробка методів аналізу поняття. Поняття – продукт мисленнєвої свідомості людини, значення – продукт мовної свідомості. Значення утворює поняття, але це завжди лише частина змісту поняття. Саме компоненти лексичного значення можуть передавати базові поняттєві ознаки, але не в повному обсязі. Поняття є об'ємним щодо лексичного значення слова. Структура поняття набагато складніша і багатогранніша, ніж лексичне значення слова.

Мисленнєві ознаки значення утворюють зміст поняття. Значення слова, семема також має ментальний характер – воно складається з семем, які репрезентують і представляють в мові окремі мисленнєві ознаки, що утворюють зміст поняття. Для інтерпретації всього змісту поняття необхідні численні лексичні одиниці, а значить – значення багатьох слів. При розгляді проблеми термінологічної диференціації необхідно враховувати, що поняття – одиниця мовної картини світу, значення – одиниця семантичного простору мови.

Таким чином, проблема диференціації поняття, концепту і слова залишається актуальним і необхідним завданням сучасної лінгвістики. Шляхом порівняння основи, змісту і обсягу поняття, концепту і слова (значення) можна визначити їх диференціацію. Основа поняття виділяється логічним способом, а основа концепту проявляється у вигляді сублогічних утворень. Під поняттям розуміється значення, яке існує незалежно від національної специфіки, воно виражається логічним мисленням. Сфера прояву поняття більш різноманітна й об'ємна у всіх відносинах. Поняття – це ментально національно-специфічне утворення, згусток людських цінностей і людського досвіду.

Проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що поняття – невіддільний складовий елемент концепту, який формує його ядро, але не вичерпує його. Понятійний зміст концепту відомий кожному і виражається в словниковій дефініції в результаті формально-логічного аналізу.

1.2. Бінарні опозиції та їхня роль в структурі людської свідомості

У всьому різноманітті досліджень, спрямованих на розуміння сутності культури, чітко вимальовуються три основні тенденції. Перша – релятивізм – полягає в підкресленні відмінностей між культурами (Е. Сепір, Б. Уорф); друга – абсолютизм – полягає в запереченні будь-якої значної відмінності між культурами (М. Коул) і, нарешті, остання тенденція – універсалізм. Дослідники, які дотримуються цього напрямку, вважають, що базові психологічні процеси є спільними для людських істот всюди на Землі, але на їх втілення серйозний вплив спричиняє конкретна локальна культура.

Одним з основоположників ідей універсалізму став французький вчений К. Леві-Строс. У своїх роботах дослідник зазначає універсальність несвідомих структур класифікуючого мислення, вказуючи, що людина структурує це несвідоме у вигляді бінарних опозицій (або двоїстих протиставлень).

Бінаризм – поняття, актуалізоване в контексті постмодерністської критики класичного типу раціональності та фіксує фундування західній ментальності дуальними семантико-структурними (і, відповідно – семантико-аксіологічними) опозиціями: суб'єкт-об'єкт, Захід-Схід, зовнішнє-внутрішнє, чоловіче-жіноче тощо. Бінаризм полягає у виділенні двох протилежних понять, а потім у визначенні того, яке з цих понять головне, яке другорядне, первинне-вторинне, «правильне-неправильне» і т. ін.

Бінарність (від латинського *binarius* – подвійний, двоїстий, що складається з двох частин) – це тенденція розділяти предмети на дві категорії. Відповідно до цієї теорії всі відносини між знаками зводяться до бінарних структур, тобто до моделі, в основі якої лежить наявність або відсутність ознаки. Опозиція – це відношення, в результаті якого знак набуває свою значущість і значення щодо іншого знаку або серії знаків, що стоять до нього в опозиції. «Дві речі можуть відрізнитися одна від одної лише оскільки вони протиставлені одна одній,

іншими словами, лише остільки, оскільки між ними існують відносини протиставлення, чи опозиції» [69, с. 36-37.]

Важливість принципу біполярності (особливо для свідомості первісної людини) відзначали багато вчених, вважаючи, що саме за допомогою бінарних опозицій стародавня людина намагалася впорядкувати явища навколишньої дійсності. На думку В. Б. Іорданського, причина дуальності людського мислення криється в усвідомленні людиною внутрішньої конфліктності світу: «сонце протистоїть місяцю як світло мороку, порядок і гармонія протистоять безладу і хаосу, культура людського співжиття – варварству дикої природи» [23, с. 27].

Універсальні бінарні опозиції є визначальними категоріями людської свідомості. Такі універсальні поняття пов'язані між собою і утворюють свого роду «модель світу», за допомогою якої люди сприймають навколишню дійсність [51, с. 144]. В описі будь-якої картини світу лежать бінарні опозиції, які мають універсальний характер: життя-смерть, щастя-нещастя, правий-лівий, хороше-погане, близьке-далеке, минуле-майбутнє, тут-там. Ліва частина опозиції вважається завжди маркованою позитивно, права – негативно [58].

В змістовному плані архетипова модель світу орієнтована на граничну космологізованість суцього і тим самим на опис космологізованого способу життя і основних параметрів всесвіту – просторово-часових, причинних, етичних, кількісних, семантичних, персонажних. Для опису взаємопов'язаних понять була вироблена система бінарних опозицій. Їх набір зазвичай містить 10-20 пар протилежних один одному ознак, що мають відповідно позитивне і негативне значення. Ці опозиції пов'язані: зі структурою простору – вгору/вниз, небо/земля, схід/захід, північ/південь тощо; зі структурою часу – день/ніч = світло/темрява, літо/зима, весна/літо тощо; з кольором – білий/чорний, червоний/чорний; з опозицією природа/культура; мокрий/сухий, сирий/варений; з соціальними категоріями – чоловічий/жіночий, старший/молодший (в різних значеннях – віковому, генеалогічному, громадському), свій/чужий, близький/далекий, внутрішній/зовнішній тощо. За твердженням автора, на основі цих наборів двоїстих ознак конструюються універсальні знакові комплекси, що являють

собою більш загальні опозиції, наприклад, щастя/нещастя, життя/смерть, парне/непарне, за допомогою яких і засвоюється світ. З цього випливає, що набір цих універсальних семіотичних опозицій є результатом класифікуючої діяльності людини, яка є основою її життя [70].

У лінгвістиці бінарні опозиції розглядаються переважно на матеріалі протилежних понять чи концептів. Термін «поняття-опозиція» сходить до таких термінів, як «опозиція» і «бінарна опозиція». Лінгвісти вважають, що поняття групуються в ряди, поєднані між собою ланками, і утворюють сітку, порівнювану з картинами світу, і що всередині цих рядів вони упорядковані за принципом протиставлення і бінарності [6, с. 20; 84, с. 122]. У сучасній лінгвістиці використовуються різні терміни для позначення понять-опозицій: поняття-антипоняття, концепт-антиконцепт, концептуальна опозиція, бінарна опозиція, семантично пов'язані категорії тощо [42].

Бінарна опозиція як конститутивна ознака поняття притаманна, перед усім, поняттям категорійного статусу. Бінарним поняттям властива або уточнюваність, або конкретизація, або розширення значення в діалектичному/логічному аспектах в залежності від контексту. Бінарні поняття мають універсальну природу, оскільки мислення опозиціями є характерною рисою людини і способом структуризації навколишньої дійсності.

С. Г. Воркачев у статті «Лінгвокультурна концептологія: становлення та перспективи» виділяє антиконцепти, які разом з концептами становлять єдину лінгвокультурну ідею: ідея успішності долі (щастя) невіддільна від нещастя, справедливості – від несправедливості, патріотизму – від космополітизму [9, с. 19]. Ю. С. Степанов також виділяє антиконцепти, які залежні від первинних концептів: нормальний стан-хвороба, страждання-насолода, щирість-брехня [67, с. 159-160].

У ряді робіт опозиції чи бінарні поняття розглядаються як семантично сполучені категорії, які характеризуються безперервністю семантичного простору і мають певну зону семантичного перетину, де та або інша оцінка може

набувати позитивний або негативний зміст залежно від конкретної мовної ситуації [44].

Таким чином, значний арсенал вже наявних у дослідників методологічних розробок опису опозиційних відносин обумовлений застосуванням концепції бінаризму для роз'яснення лінгвістичних явищ представниками різних теоретичних шкіл. Попри розмаїття думок, не викликає сумнівів, що «свій – чужий» входить до переліку універсальних бінарних протиставлень, які акумулюють в собі все різноманіття і багатовіковий досвід життя людства. У зв'язку з цим культурний статус опозиції викликає необхідність дослідження її мовного втілення.

1.3. Бінарна опозиція «свій-чужий» в лінгвістичних дослідженнях

Протиставлення «свій» – «чужий» в різних видах пронизує всю культуру і є одним з головних понять всякого колективного, масового, народного, національного світовідчуття [67, с. 126]. Модель світу складається в результаті «первинної» класифікації навколишньої дійсності на основі архетипних уявлень, перш за все, про структуру простору (опозиції «верх-низ», «правий-лівий», «близький-далекий» тощо), а також на основі уявлень про інші характеристики природного і «людського» світу (опозиції «життя-смерть», «природа-культура», «чоловічий-жіночий», «старший-молодший» тощо) [7]. Опозиція «свій-чужий» є парою протиставлених ознак, які формують колективне, масове, народне світовідчуття. Як постійний принцип культури вона лежить в основі етнічної самосвідомості.

Дихотомія «свій» – «чужий», ймовірно, сягає своїм корінням в принципи організації долюдського тваринного світу. Це співвідношення детально аналізується в роботах видатного австрійського біолога Конрада Лоренца на прикладі поведінки собаки. По суті, мова в них йде теж про «стереотипи поведінки», як і тоді, коли ми говоримо про етнічні спільноти. Згідно з сучасними даними про перших європейців, неандерталець і людина розумна –

європеєць, є двома лініями людського роду, що співіснували на одній території в Європі близько десяти тисяч років, не єдналися ні етнічно, ні культурно. З чого варто було б зробити висновок, що неандертальці і європейці з самого початку були протиставлені один одному і члени цих спільнот повинні були відчувати відносини між групами за принципом «свої» – «чужі» [38].

Далі зазначений вище принцип набуває широкого і багатостороннього відображення в міфології, в ритуалах і обрядах, в народному образотворчому мистецтві і літературі різних народів [73, с. 64].

В. В. Іванов і В. Н. Топоров відзначали наявність цього протиставлення ще в системі уявлень древніх слов'ян, відзначаючи реалізацію його в трьох планах: по-перше, мова може йти про соціальну інтерпретацію цієї опозиції, коли перший член («свій») означає приналежність до даної соціальної групи, а «чуже» в цьому плані розуміється те, що не є переважним символом даної групи (прикладом може служити відношення Перуна як «свого бога» до Велеса); по-друге, це може бути протиставлення етнічного плану; по-третє, воно допускає і таке трактування, коли «свій» позначає приналежність до людського, а «чужий» – до нелюдського, звіриного, чаклунського [22, с. 63-64.]

С. Коулман та К. Росс стверджують, що опозиція «свій-чужий» як одна з основних теорій людської свідомості і особистості дає можливість усвідомити «своє» через «не своє, чуже» [77]. Чужий за визначенням несправжній, неправильний, нечистий, неточний. Він може бути описаний як іноземний, що не належить групі, не говорить їхньою мовою, що не має таких же традицій, незнайомий, надприродний, незаконний, невідповідний, недоречний. Концепція чужості ділить світ на виключають протилежності: якщо «свій» – упорядкований, раціональний, чоловічий, хороший, то «чужий» – хаотичний, ірраціональний, жіночий, поганий [88; 74].

Саме різниця, розбіжності в мовній свідомості (і в свідомості в цілому) носіїв культур є причиною нерозуміння, а, отже, порушення комунікації. Те, що не збігається, різниться, сприймається як дивне, чуже, неприродне, неправильне.

Елементи вербального і невербального аспектів «чужої» культури викликають реакцію недооцінки, неприйняття, незгоди, нерозуміння.

Р. М. Планкіна підкреслює різноманіття варіантів опозиції в мові та культурі. Проведене вченою дослідження показало, що семантика опозиції «свій-чужий» може бути репрезентована досить широким корпусом лексичних одиниць, що вступають в опозиції різного ступеня контрастності [52, с. 273].

Розглядаючи вербалізацію концепту «свій-чужий» засобами фразеології, С. Е. Чернобай та А. В. Мансурова приходять до висновку, що аналізовані бінарні концепти є амбівалентними, оскільки вони характеризують різні грані та градації міжкультурних взаємин, при цьому одночасно поєднуючи уявлення про «культурне» та «іншокультурне», які, самі по собі, досить умовні і варіативні – в залежності від культурно-історичного і побутового контексту, від характеру і стилю міжкультурної комунікації тощо [71, с. 335]. Так, зокрема, концепти «свій-чужий» передбачають, по-перше, осмислення культурно «свого» на тлі «чужого» і одночасно культурно «чужого» на тлі «свого». По-друге, в процесі міжкультурної комунікації «чужому» надається характер доступного, «особистого», при цьому, в тій чи іншій мірі, досягається відносне наближення, розуміння і освоєння «чужого», тобто переміщення культурних артефактів з простору «чужого» в простір «свого» [71, с. 335].

Дослідники мови та міжкультурної комунікації відзначають тісний зв'язок опозиції «свій-чужий» з категорією оцінки. В. В. Колесов зазначає, що категорія «свій-чужий» має в своєму складі аксіологічний компонент [30]. Вважається, що поняття «свій» передбачає позитивну оцінку, поняття «чужий» передбачає негативну оцінку. «Свій» співвідноситься з оцінкою «добре», «чужий» – з оцінкою «погано». «В протиставленні «свого» ... і «чужого» все «своє» оцінюється позитивно ... а все «чуже» – негативно» [цит. за: 41, с. 158]. У сфері оцінки проявляються аксіологічні архетипи, які вже не усвідомлюються носіями мови і які можна виявити при вивченні мовної картини світу («чужий – поганий»)» [64, с. 14].

Подібної думки дотримується українська дослідниця Т. Семашко, яка вивчає концептуальну опозицію «свій» – «чужий» в аспекті етнічної стереотипізації. Вчена підтверджує, що «своє» і «чуже» завжди тлумачиться з аксіологічної токи зору. «Свій» співвідноситься з особистісним посесором, соціокультурною групою, яка ідентифікується на підставі різних типів схожості, де все «своє» сприймається як ‘правильне’, ‘рідне’, ‘близьке’, ‘безпечне’ – позитивне. Концептуальна модель «чужого» – опозитивна: все «чуже» сприймається як ‘інше’, ‘дивне’, ‘незвичне’ ‘неправильне’ – негативне. Т. Семашко доходить висновку, що аксіологічність цієї опозиції є відносною і залежить від етичних настанов етносу [63].

Досліджуючи специфіку мовної реалізації семантичної опозиції «свій – чужий», О. Калита розглядає її в єдності образного, інформаційного та ціннісного компонентів, визначає ядро і периферію лексико-семантичного наповнення цих концептів. Вчена доводить, що бінарна семантична опозиція «свій – чужий» реалізується на різних рівнях, створюючи систему підпорядкованих їй бінарних опозицій та пов’язана із категорією оцінки. «В кожній конкретній ситуації один із членів опозиції є носієм позитивного начала, інший – негативного, але ця оцінка може змінюватися на протилежну залежно від контексту чи прагматичних настанов автора» [25, с. 37].

Л. Сахно вивчає опозицію «свій-чужий» в аспекті співвідношення авторського мовлення й чужих слів. Вчена зауважує, що ті лексеми, які носій мови подає як не свої, набувають конотацій, характерних для опису чужого світу. Дослідниця розглядає організацію висловлювань, що спрямовані на розмежування ‘свого’ і ‘чужого’ мовлення, у межах логічних моделей, побудованих за певними, часто неусвідомленими, правилами [61].

Розглядаючи опозицію «свій-чужий» як етнокультурний компонент семантики номінацій особи, Л. Савельєва приходить до висновку що номінації особи за місцем проживання відображають складну ієрархію соціальних відношень, в яких опозиція «свій-чужий» має різне оцінне навантаження і знаходить своє відображення в україномовній моделі світу як сукупність знань

людини про довкілля та стереотипне сприйняття осіб, що проживають у певному місці. Вчена зауважує, що фрагментом цієї моделі є система номінативних засобів на позначення «своїх», що проживають в одному місці (чи родом із одного місця) з тим, хто вживає певну номінацію, та «чужих», що проживають в інших місцях стосовно мовця [59, с. 185-188].

Проблема «свій-чужий» обговорюється і в роботах, пов'язаних з дискурсивним аналізом. В цьому відношенні найбільш очевидний прояв опозиції спостерігається в текстах особливого типу, досліджуваних в прикладній політології та прикладній лінгвістиці. Аналіз політичного дискурсу виявляє характерний смисловий блок, що лежить в його основі і відображає вибір мовних засобів, прийоми структуризації тексту і т. ін. як результат самоідентифікації «я свій» та ідентифікації «такий самий як ви» за низкою ознак – походженням, способом життя тощо [4].

Проаналізувавши опозицію «свій – чужий» як об'єкт міждисциплінарних досліджень, О. Гаврилюк приходять до висновку, що опозиція відноситься до тих базових домінант, які формують ціннісну картину світу. Дослідниця зазначає, що «концепт «СВІЙ – ЧУЖИЙ» виступає як якість ціннісної шкали, за якою здійснюється оцінка норм та цінностей, прийнятих в суспільстві або колективі людей, об'єднаних певною ознакою. Всі проаналізовані підходи до аналізу та визначення досліджуваної опозиції передбачають віднесення об'єкта до «свого» або «чужого» на основі його оцінювання і співвіднесення його зовнішніх характеристик або моделі поведінки з тими, що прийняті у соціумі» [11, с. 68].

Підбиваючи підсумок, можна зазначити, що в роботах, присвячених аналізу опозиції «свій-чужий», логічним виявляється вихід за межі семантики і граматики даних компонентів як одиниць мови в сферу культури і свідомості. Очевидно, що, будучи базовою опозицією культури, вона, як мовний факт, виявляється пов'язаною з особливостями відображення цих відносин у свідомості і закріпленням їх у мовній формі.

Висновки до Розділу 1

Поняття – це смислове утворення, яке містить суб'єктивні смисли і загальноприйняті конвенціональні значення, тобто увесь потенційний смисловий зміст пізнаваного об'єкта чи явища. У цій смисловій «багатогранності» полягає складність сприйняття та інтерпретації поняття, його розкладання на смислові складові. У мові поняття вербалізується, оскільки отримує своє ім'я, та репрезентується різнорівневими засобами мови. Поняття може бути вербалізованим окремими словами і словосполученнями, фразеологічними одиницями, реченнями і цілими текстами. «Поняття», «концепт» та «слово» розрізняються за своєю природою, будовою та сферою вживання.

Бінарна опозиція як конститутивна ознака поняття притаманна, перед усім, концептам категорійного статусу. Бінарним поняттям властива або уточнюваність, або конкретизація, або розширення значення в діалектичному/логічному аспектах в залежності від контексту. Бінарні поняття мають універсальну природу, оскільки мислення опозиціями є характерною рисою людини і способом структуризації навколишньої дійсності.

За своєю природою людина все своє рідне сприймає як щось позитивне, а чуже на підсвідомому рівні викликає негативні емоції. Це протиставлення в різних видах пронизує всю культуру і є одним з головних понять всякого колективного, масового, народного, національного світовідчуття. Поняття «свій-чужий» є бінарними поняттями, тобто ментальними одиницями, що відображають різновекторність аксіологічного навантаження двох протилежних фрагментів дійсності і відзначені лінгвокультурною специфікою.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОНЯТТЯ «ЧУЖИЙ» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

2.1. Структура етнокультурного поняття «чужий» в діяхронічному та синхронічному аспекті

Мова певної епохи – це мова, що існує в часі, тобто втілює в собі і момент діяхронії оскільки фактор часу за своєю суттю включений у мову. Таким чином, синхронічна система мови неминуче має розглядатися в часі [75, с. 240].

Розробка термінів «діяхронія» і «синхронія» і їхнє включення в лінгвістику належить представникам структуралізму, зокрема Ф. де Соссюру і його послідовникам. Відоме протиставлення Ф. де Соссюра «діяхронія – синхронія» трактується в сучасному мовознавстві неоднозначно. Згадаймо деякі висловлювання швейцарського лінгвіста, який писав про «осі одночасності» і «осі послідовності»: «... З корінної антиномії між фактом еволюційним і фактом статичним слідує, що рішуче всі поняття, які стосуються того чи іншого, в однаковій мірі не зводяться один до одного» [66, с. 127]. Діяхронія пояснюється Ф. де Соссюром як асистемне явище, яке не має характеру спільності, нав'язане мові, що характеризується заміною в часі одного мовного елемента іншим, тобто «подія» [66, с. 124, 127].

Аналіз діяхронічних репрезентацій поняття дозволяє встановити системні зв'язки в діяхронії, що є, з нашої точки зору, основним, вихідним методологічним прийомом в дослідженні понятійної картини світу та її елементарних одиниць – понять. Вводячи терміни діяхронічне поняття (архаїчне, генетичне) і синхронічне поняття, ми підкреслюємо наше трактування діяхронії як синхронії у розвитку. Діяхронічне поняття – це умовно змодельована одиниця, що реально існувала в свідомості носіїв мови, за допомогою якої в дослідницьких цілях проводиться динамічне вивчення архаїчної колективної свідомості, відбитої в мовній картині світу [57, с. 69 – 75].

Якщо образно уявити поняття та мовні структури, що його вербалізують, у вигляді айсберга, де надводна частина – це репрезентація поняття, а підводна – саме поняття, то багато сучасних досліджень понять нагадують опис верхньої частини підводного компонента, коли базова частина – основа – залишається непізнаною. Гнучкість і рухливість змісту поняття відповідає характеру накопичення людством знань про себе і природу навколишніх об'єктів. Всі багатовікові трансформації всередині поняття та поновлення шляхів, «прокладених» ним до інших одиниць свідомості, будучи результатом інформаційного прогресу, стають зрозумілими для дослідника тільки у разі вивчення вихідних діахронічних понять як точки відліку [79].

Аналіз діахронічних репрезентацій понять дозволяє встановити системні зв'язки в діахронії, що є основним, вихідним методологічним прийомом в дослідженні мовної картини світу та її елементарних одиниць – понять. Поняття в діахронічному аспекті – це умовно змодельована одиниця, що реально існувала в свідомості носіїв мови, за допомогою якої в дослідницьких цілях проводиться динамічне вивчення архаїчної колективної свідомості, відображеній в мовній картині світу [57, с. 69-75]

Філософське осмислення такої властивості поняття як здатність до мінливості в свідомості представлено в роботах Р. І. Павіленіса. Взаємодія понять один з одним призводить до їхньої видозміни. Протягом певного періоду часу змінюється як кількісний склад понять мовної картини світу, так і обсяг їхнього змісту, тобто, їхня якісна структура [48, с. 102-120].

Поняття як динамічні явища, що залежні від лінгвістичних і екстралінгвістичних чинників, перетинаються і комбінуються в процесі розумової діяльності людини, в результаті чого також може з'явитися атрибутивно інша одиниця свідомості. Пізнання дійсності за допомогою мови як типу когнітивної діяльності відбувається в певному просторово-часовому історичному і соціокультурному контекстах.

Діахронічне вивчення становлення понять, всебічний аналіз історії їхнього розвитку надають можливість пояснити не тільки архаїчні особливості

функціонування окремих понять у мовній картині етносу, але тенденцій їхнього розвитку і сучасний стан.

Системне вивчення поняття «чужий» та його вербалізаторів у розвитку надає об'єктивний і глибокий матеріал для вивчення функціонування аналогічних одиниць в синхронії, що дозволяє «побачити» парадигматику, синтагматику і ієрархію мовних одиниць як логічне продовження історії, як статичну точку концентрації динаміки багатовікових знань, дає можливість повторення руху часу назад, відчуття його історичної оборотності. Смилова глобальність історичної лексики «поглинає» смисли сучасних лексем.

Метою всебічного лінгвістичного дослідження етнокультурного поняття «чужий» можна сформулювати таким чином: виявивши максимально повно склад мовних засобів, що репрезентують досліджуване поняття у системі мови, і детально проаналізувавши семантику цих одиниць (слів, словосполучень, фразеологізмів), описати зміст досліджуваного поняття як ментальної одиниці в її національній своєрідності. Тільки комплексний підхід дозволить судити про зміст і структуру поняття «чужий» як про одиницю мислення даного соціуму, що відбиває історично сформовані у свідомості народу поняття, уявлення, оцінки і асоціації, пов'язані з його осмисленням.

Однією з найбільш поширених методів поняття є наступний: дослідження починається з вибору імені поняття – такий статус отримує мовна одиниця, що передає зміст досліджуваного поняття найбільш адекватно. В нашому дослідженні, що аналізує бінарне поняття «чужий», важко підібрати одне ім'я поняття, оскільки різні одиниці дають змогу представити зміст і склад аналізованого поняття в найбільш повному обсязі і загальній формі. «Чужий» – складне поняття, що може вербалізуватися такими одиницями, як: *alien, stranger, foreigner, enemy* тощо.

Як матеріал дослідження для визначення мисленнєвої організації поняття широко використовуються лексикографічні джерела. Для виявлення змісту, укладеного в імені поняття, дослідники звертаються до тлумачних словників для аналізу його дефініцій. Відповідно до дефініційного методу, значення слова

умовно прирівнюється до його словникового тлумачення, а кожна значуща частина словникової дефініції вважається компонентом значення. Семантична структура слова при компонентному аналізі розглядається у вигляді двопланового утворення: матеріального – лексеми та ідеального – семеми. Семема ж має свою структуру і містить елементарні одиниці смислу – семи. Саме «через аналіз семем ми отримуємо доступ до сфери ідеального в мові, «вловлюємо» поняття» [3, с. 53].

На початку нашого дослідження шляхом компонентного аналізу будуть виявлені ядерні семи в семантичній структурі ключової лексеми, при актуалізації яких знаходять своє відображення поняття «чужий».

Окремим етапом дослідження понять є наступний прийом – на матеріалі різноманітних текстів складається картотека прикладів і виявляється все коло лексичної сполучуваності ключового слова, детальний аналіз якої дозволяє встановити найважливіші риси відповідного поняття [54, с. 14]. Так, наприклад, численні кваліфікації поняття виявлятимуться в поєднаннях лексем, що вербалізують поняття з прикметниками, дієсловами, іменниками, де поняття «чужий» буде отримувати різнобічну характеристику, у тому числі підкреслюються негативні характеристики чужого як небезпечного явища (наприклад, *bitter enemy*, *deadly enemy*), пов'язані з осмисленням поняття «чужий» англійською національною мовною особистістю.

Проте вивчення домінантного знаку об'єктивації поняття не є достатнім. Слово як елемент лексико-семантичної системи мови завжди реалізується в складі тієї чи іншої лексичної парадигми, що дозволяє його інтерпретувати як: 1) інваріант лексичної парадигми, утвореної лексико-семантичними варіантами (ЛСВ) цього слова; 2) ім'я смислового (синонімічного) ряду, утвореного синонімами, співвідносними з одним з ЛСВ цього слова [37, с. 4]. Отже, повний семантичний опис поняття складається з описів синтагматичних зв'язків (тобто шляхом вивчення основних сфер використання мовних одиниць на діяхронічному рівні) і шляхом виявлення парадигматичних зв'язків

аналізованого слова – імені поняття [43, с. 138], що складається у включенні цього слова в деякий смисловий ряд, що містить, зокрема, набори синонімів.

Так, у нашому дослідженні ми проведемо аналіз синонімічного ряду лексеми *alien*, який містить такі одиниці, як: *stranger, outsider, foreigner, interloper, invader, newcomer, outlander* тощо.

Крім цього, способом вивчення понять є аналіз паремій, фразеосполук, афоризмів, в яких в короткій, стислій формі нерідко висловлюються деякі стереотипи, властиві національній мовній картині світу, отже, такий аналіз розкриває зміст поняття. Однак «... наскільки установки, що виражаються тими чи іншими пареміями, поділяються сучасною свідомістю носіїв мови, вимагає перевірки» [54, с. 83].

Необхідно також відзначити, що, успішно працюючи з відносно нескладними семантичними одиницями, дослідники натрапляли на труднощі при моделюванні багатокомпонентних ментальних об'єктів, що позначаються абстрактними іменами. Абстрактні поняття зазвичай важко висловити одним реченням або у вигляді простого визначення; щоб передати необхідний смисл у найбільш повному обсязі поняття такого роду часто вимагають розгорнутих описів – наукових дефініцій, текстових ілюстрацій. До таких складних макроутворень належить, безумовно, і поняття «чужий», яке, проектуючись в мовну семантику, отримує найрізноманітніші способи репрезентації – від окремих лексем до фраз та цілих речень.

Важливо також уточнити семантику мовних одиниць у їхньому використанні носієм мови в мовній комунікації. Кожна з цих одиниць актуалізує в дискурсі не тільки експліцитний, але й імпліцитний смисловий пучок, набуваючи, в залежності від інтенцій мовної особистості, додаткові оказіональні експресивно-емоційні відтінки. Звернення до контекстуального аналізу дозволяє виявити інші понятійні ознаки, даним словом безпосередньо неназвані (що існують в значенні як периферійні, приховані, імовірнісні, асоціативні семи). Такі семантичні ознаки найчастіше відзначені лінгвокультурною специфікою і

пов'язані з ментальністю носіїв мови або з менталітетом національної мовної особистості.

Отже, дослідження буде неповним без аналізу художнього контексту, в якому реалізуються виділені одиниці. При цьому, одне і те ж слово може в різних комунікативних умовах репрезентувати різні ознаки поняття залежно від смислів структури слова, його семантичних можливостей варіативності форм лінгвістичного уявлення істини обумовлена тим, що, апелюючи до поняття в процесі спілкування англійською мовою, мовець часто використовує нежорсткі в лексичному і граматичному відношенні структури, що сприймаються співрозмовником інтуїтивно, з опорою на прагматичну ситуацію і міжособистісні відносини.

З метою діахронічного аналізу поняття, ми обрали художні тексти 19 століття авторства сестер Бронте, а саме: Енн Бронте «Агнес Грей» (1847), Шарлотта Бронте «Джейн Ейр» (1847) та «Шерлі» (1849), Емілі Бронте «Буремний перевал» (1847). Для аналізу поняття «чужий» в синхронії були відібрані приклади з творів сучасних англійських письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст., а саме: Діана Геблдон «Чужеземець» (1991), Гелен Філдінг «Щоденник Бріджит Джонс» (1996), Стефені Маєр «Сутінки» (2005), Елізабет Гілберт «Їж, молись, кохай» (2006). Аналіз наявної літератури про структуру поняття, а також матеріал дослідження дозволив виділити в структурі поняття «чужий» понятійну складову (ознаки поняття, що відображають ознаки денотата, і дефініційну структуру, етимологічні ознаки), образну складову (ознаки, які містяться у фразеологічних одиницях, а також стилістичних засобах, що підтримують поняття у свідомості носіїв) та інтерпретаційну складову – асоціативні характеристики поняття, що актуалізуються в контексті вживання лексем, які вербалізують це поняття.

Поняття вважаємо об'ємним утворенням, структура якого розпадається на декілька субсфер. Отже, діахронічний та синхронічний аналіз лексем, що вербалізують поняття «чужий», дозволив нам виділити декілька субсфер у структурі поняття. Поняття «чужий» містить складові субсфери, кожна з яких

об'єктивує типові ознаки досліджуваного поняття і містить якийсь тип інформації (лінгвістичної та екстралінгвістичної), релевантної для описуваного поняття [3; 85; 87]. Ми представляємо структуру поняття «чужий» як заданий набір субсфер, що об'єктивують певні типові ознаки досліджуваного поняття (рис. 2.1).

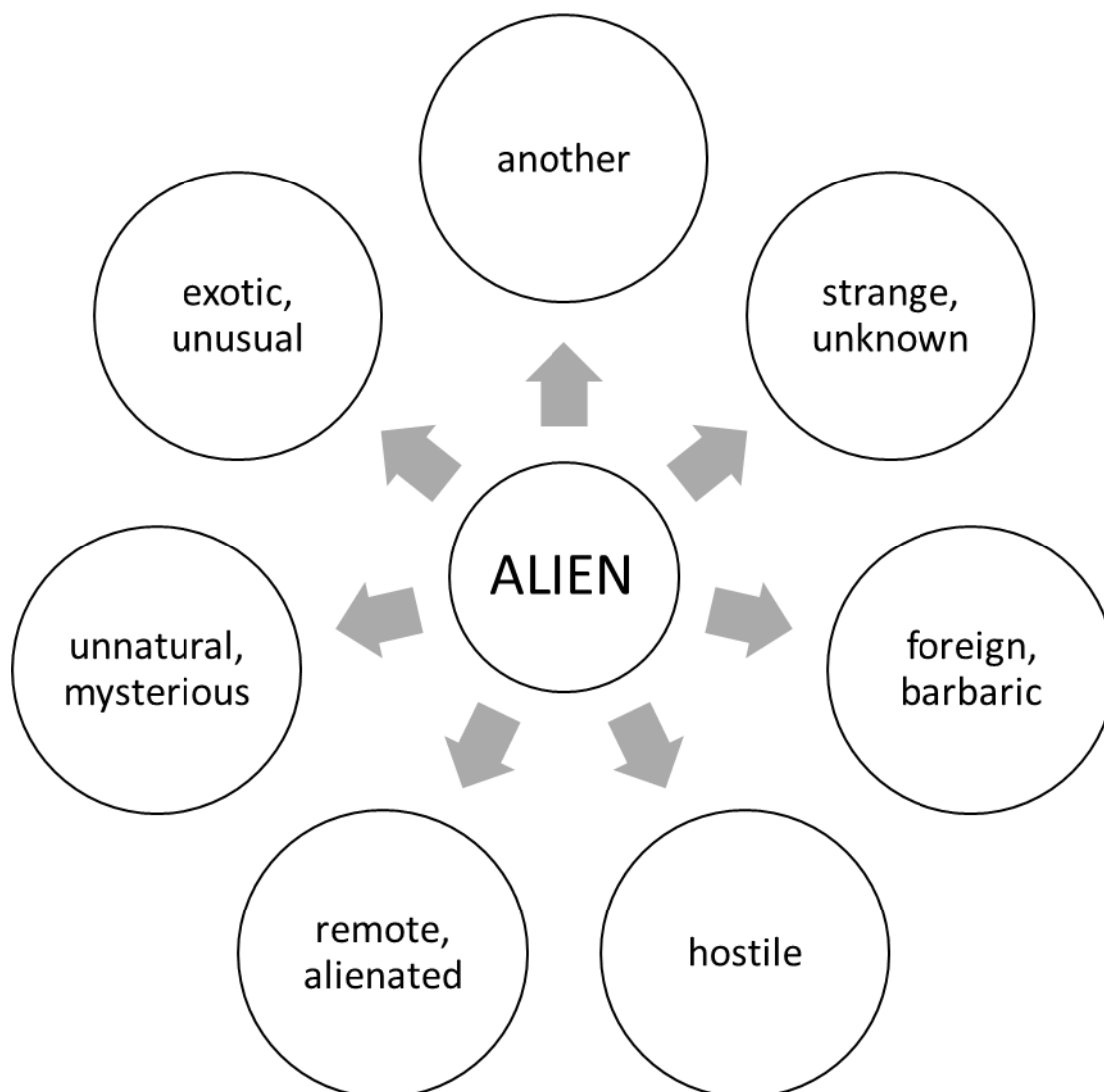


Рис. 2.1. Структура поняття «чужий» (Джерело: створено автором)

Субсфера «*another*» вербалізується за допомогою лексем *another, else* та антитезою до вживання лексеми *own*, що прослідковуємо у поданих нижче контекстах:

'Because I have been wrongly accused; and you, ma'am, and everybody else, will now think me wicked [106, p. 106].

*It must have been most irksome to find herself bound by a hard-wrung pledge to stand in the stead of a parent to a **strange** child she could not love, and to see an uncongenial **alien** permanently intruded on her **own** family group [106, p. 21].*

*Mrs. Reed surveyed me at times with a severe eye, but seldom addressed me: since my illness, she had drawn a more marked **line of separation** than ever **between me and her own children**; appointing me a small closet to sleep in by myself, condemning me to take my meals alone, and pass all my time in the nursery, while my cousins were constantly in the drawing-room [106, p. 37].*

Субсфера «**strange, unknown**», втілює два протилежні за полюсом сегменти поняття:

- «чужий» як незвіданий, романтичний та захопливий:

*We parted finally at the door of the Brocklehurst Arms there: each went her separate way; she set off for the brow of Lowood Fell to meet the conveyance which was to take her back to Gateshead, I mounted the vehicle which was to bear me to new duties **and a new life in the unknown environs** of Millcote [106, p. 141].*

- «чужий» як невідомий, зловіщий, загрозливий та руйнівний, наприклад:

*It does good to no woman to be flattered by her superior, who cannot possibly intend to marry her; and it is madness in all women to let a secret love kindle within them, which, if **unreturned and unknown, must devour the life that feeds it**; and, if discovered and responded to, must lead, ignis-fatus-like, into miry wilds whence there is no extrication [106, p. 244].*

Субсфера «**foriegn, barbaric**» представлений лексемами *foreign, alien, strange, barbaric* їхніми деривативами та синонімами, що, вжиті у різних контекстах, актуалізують протилежне ставлення мовців до поняття «чужий»:

- позитивне, наприклад:

*You lean forward, listening eagerly as Fanny opens the door. Right! That is the voice – low, with the slight **foreign accent, but so sweet, as you fancy** [107].*

- негативне, наприклад:

*It was only on the consideration of Moore being a sort of **outcast** and **alien**, and having but half measure of British blood to temper **the foreign gall which corroded his veins**, that he brought himself to listen to them without indulging the wish he felt to cane the speaker [107].*

Субсфера «**hostile**» в структурі поняття актуалізує палітру негативних емоцій та почуттів, наприклад:

*In that manner Hareton, who should now be the first gentleman in the neighbourhood, was reduced to a state of complete dependence on his father's inveterate **enemy**; and lives in his own house as a servant, deprived of the advantage of wages: quite unable to right himself, because of his friendlessness, and his ignorance that he has been wronged [108, p. 239].*

*'For shame! for shame!' she repeated, angrily. 'You are worse than twenty **foes**, you poisonous friend!' [108, p. 131]*

Субсфера «**remote, alienated**» об'єктивує понятійну ознаку «віддалений у просторі», «віддалений у часі» тощо, наприклад:

*They conversed of things I had never heard of; of nations and times past; of **countries far away**; of secrets of nature discovered or guessed at: they spoke of books: how many they had read! [106, 110]*

Аналіз контекстів вживання лексем, що вербалізують субсферу «**exotic, unusual**» показує, що поняття «чужий» у межах цієї субсфери має позитивну аксіологічну складову. Чуже сприймається як щось звабливе, чудове, манливе, захопливе, чарівне та інтригуюче, наприклад:

*'Well! I don't see anything so **VERY extraordinary** in it. I do not pretend to be able to instruct great girls; but surely I could teach little ones: and I should like it so much: I am so fond of children. Do let me, mamma!' [105, p. 12]*

*I could make no sense of the subject; my own thoughts swam always between me and the page I had usually found **fascinating** [106, p. 55].*

Субсфера «**unnatural, mysterious**» часто переплітається з іншими субсферами у межах досліджуваного поняття («віддалене, відчужене»,

««незнайоме, невідоме, недосліджене»), утворюючи об'ємний образ чужого, наприклад:

*Thus was I severed from Bessie and Gateshead; thus whirled away to **unknown**, and, as I then deemed, **remote and mysterious** regions [106, p. 61].*

Виділення цих субсфер видається виправданим через те, що саме ці характеристики є найбільш значущими при сприйнятті образу чужого як в англійській лінгвокультурі. Їхня актуалізація дозволяє виявити характерні аспекти в сприйнятті образу чужого в діахронічному та синхронічному аспектах.

2.2. Функціонування поняття «чужий» у різних понятійних сферах

Опозиція «свій – чужий» є соціальною сутністю, тобто має соціальну природу і не може не проявляти себе в найрізноманітніших соціальних аспектах життєдіяльності. Розглянемо специфіку реалізації поняття «чужий» у різних понятійних сферах: соціальній, гендерній, національній.

Не буде перебільшенням стверджувати, що базовою опозицією, що конструюються в художньому дискурсі, є опозиція «ми vs. вони», яка позначається також як «свій vs. чужий» («us vs. them», «self vs. other» в англійській інтерпретації). Причини популярності цієї опозиції пов'язані перш за все з основами існування людини в суспільстві: необхідністю членування і категоризації всіх явищ, зумовленої потребою орієнтуватися в навколишньому світі без ризику і дискомфорту. Об'єднання в групи пов'язане з потребою людини в соціальній ідентичності, яка полягає в тому, щоб «належати до групи, бути прийнятою іншим та іншими, отримувати підтримку і бути в ній упевненою, мати спільників» [76, с. xxxi]. Згідно з З. Бауманн, існування в групі гарантує безпеку: «Група «ми», утворена за рахунок включеності, прийняття та затвердження, уявляється царством втішеної безпеки, відрізане від лякаючої дикості зовнішнього світу, населеного 'чужими'» [76, с. xxxi]. Оскільки все чуже та незнайоме сприймається з певним побоюванням, пересторогою, актуалізація

цієї опозиції відбувається, як правило, за допомогою негативних контекстів в обох аспектах – діахронічному та синхронічному, наприклад:

*Whoever it was, he wanted nothing to do with a **stranger** who looked **suspicious** to him [111].*

*Though she **disliked having a stranger in her house**, she knew she had to have help [111].*

Проте, в художній літературі також прослідковується тенденція до романтизації образу «чужого» незнайомця в синхронічному аспекті, що вербалізується у поєднаннях «mysterious stranger», «beautiful stranger» тощо, наприклад:

*The **mysterious stranger**, this man who had managed so quickly to assemble a troop of ambitious malcontents about him, exhibited an imposing bulk [109].*

*Nothing in the world is more erotic than a **beautiful stranger** uttering one's exact words [111].*

Ще однією тенденцією, що спостерігається в сучасному суспільстві, виступає протиборство у відносинах протилежних статей. Варто зауважити, що вербалізація такого протиборства відсутня в романах сестер Бронте.

Очевидно, що саме на основі базової опозиції «свій vs. чужий» вибудовується ще одна опозиція «жіноче vs. чоловіче». Тому ми виділили ще образ «чужого» в гендерній сфері англомовного художнього дискурсу. «Чужими» є чоловіки для жінок і навпаки, наприклад:

*He was surprised. "You don't need to wait? I canna do it again right away after—" "Well, **women are different**." "Aye, I noticed," he muttered [109]*

*I'm halfway through **Men are from Mars, Women are from Venus**, which Jude lent me, but I didn't think Mark Darcy, though clearly odd, was ready to accept himself as a Martian quite yet [112].*

Аналізована опозиція представлена стереотипами про типові жіночі та чоловічі риси, наприклад:

*'We **women** are only **vulnerable** because we are a pioneer generation daring to refuse to compromise in love and relying on our own economic power. In twenty years'*

time **men won't even dare** start with fuckwittage because we will just laugh in their faces,' bellowed Sharon [112].

It's typical of **men** to annex a global trend and turn it into a male device to reject **women** to make themselves feel **clever** and us feel **stupid**. It's nothing but fuckwittage.' [112]

Rupert clicked his tongue in annoyance at us both. "Dinna be daft, Jamie. As for you, lass," turning to me, "it's not that **women are stupid**, though sure enough some o' 'em are; it's that they're small." [109].

У сучасному художньому дискурсі простежується тенденція до утвердження рівності між чоловіками та жінками, вагомості жінки в суспільстві, наприклад:

However, **one must not live one's life through men** but must be complete in oneself as a **woman of substance** [112].

I shall be poised and cool and remember that I am a **woman of substance and do not need men** in order to be complete, especially not him, Am not going to message him or indeed take any notice of him whatsoever [112].

Розглянувши приклади, що актуалізують діахронічну проекцію опозиції «свій vs. чужий» на національну сферу, ми прийшли до висновку, що представники інших національностей часто сприймаються негативно, наприклад:

I was still looking at them, and also at intervals examining the teachers – none of whom precisely pleased me; for the stout one was a little coarse, the dark one not a little fierce, the **foreigner harsh and grotesque**, and Miss Miller, poor thing! looked purple, weather-beaten, and over-worked – when, as my eye wandered from face to face, the whole school rose simultaneously, as if moved by a common spring [106, p. 68].

Процеси глобалізації, які відбуваються в сучасному світовому просторі, ведуть до збільшення взаємодії між представниками різних етносів та народів. Це явище призводить до того, що поняття «чужий» в синхронічному аспекті актуалізується переважно в позитивних чи нейтральних контекстах, де автор

співчуває представникові іншого етносу чи відноситься до нього з розумінням, наприклад:

*Like me, she was a **foreigner**, disconnected from her homeland, which, after forty years, had become a distant memory [109].*

*This man saved me from injury if not death. He is an **outlander** and we can't very well expect him to know our customs [109].*

*He appeared to be an **outlander**, but the people greeted him and fed him. That was their custom toward any with an open hand [109].*

*I remembered how he had seemed to me the second time I saw him, when he had come alone to the island in them Cutler's boat, and I had seen that he was not golden and radiant after all, or limned in light, but merely a too-pale, too-thin **outlander** with no magic to him [109].*

Мова, культура, звички та традиції іншого народу також позитивно оцінюються, наприклад:

*But I'd never heard him speak it, and the **beautiful foreign language** expressed in his deep, smooth voice felt like warm butterscotch in my mouth [109].*

Негативне ставлення до іншого народу рідко актуалізується в сучасному художньому дискурсі, наприклад:

*She was a **foreigner, a crude American** blindly traipsing through their holy places [109].*

Висновки до Розділу 2

Системне вивчення понять та їх вербалізаторів в розвитку надає досліднику об'єктивний і глибокий матеріал для вивчення функціонування аналогічних одиниць в синхронії, що дозволяє «побачити» парадигматику, синтагматику та ієрархію мовних одиниць як логічне продовження історії, як статичну точку концентрації динаміки багатовікових знань, дає нам можливість повторення руху часу назад, відчуття його історичної оборотності. Смилова глобальність історичної лексики, що виражає певне поняття, «поглинає» смисли сучасних лексем. Це твердження, яке звучить на перший погляд алогічно в контексті законів еволюції, стає зрозумілим і логічним завдяки розумінню діахронічних і синхронічних понять як якісно різних одиниць свідомості.

Реконструкція лінгвокультурного поняття «чужий» в діахронічному та синхронічному аспекті дозволила виявити шість субсфер, а саме: «інше, не своє», «незнайоме, невідоме, недосліджене», «іноземне, варварське», «вороже», «віддалене, відчужене», «неприродне, таємниче», що відображають поняття «чужий» як об'ємне утворення.

Дослідження показує, що аналізоване поняття, функціонуючи як бінарний член опозиції, саме представляє низку опозицій. Перш за все, це протиставлення особи іншій особі за різними параметрами – статтю, належністю до певної соціальної групи, народу. Практичний матеріал продемонстрував, що основними сферами художнього дискурсу, на котрі проектується образ «чужого», є соціальна, гендерна та національна понятійна сфери.

РОЗДІЛ III. ЗАСОБИ НОМІНАЦІЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ПОНЯТТЯ «ЧУЖИЙ» В СИНХРОНІЧНОМУ ТА ДІАХРОНІЧНОМУ АСПЕКТІ

3.1. Визначення імені етнокультурного поняття «чужий»

Системне вивчення понять та їхніх вербалізаторів у розвитку надає досліднику об'єктивний і глибокий матеріал для вивчення функціонування аналогічних одиниць у синхронії, що дозволяє «побачити» парадигматику, синтагматику та ієрархію мовних одиниць як логічне продовження історії, як статичну точку концентрації динаміки багатовікових знань, дає нам можливість повторення руху часу назад, відчуття його історичної оборотності. Вивчення поняття в діахронічному аспекті має свої особливості. І. А. Стернін зауважує, що при описі понять діахронію можна використовувати для пояснення певних змін у понятті чи його рис [68, с. 63]. Вважаємо, що при вивченні поняття «чужий» необхідно використовувати історико-лексикологічний та етимологічний аналіз як перший етап аналізу, що націлений на встановлення особливостей еволюції цього поняття.

На перший погляд, здається цілком логічним припущення про те, що ім'ям досліджуваного поняття і ядром відповідного йому поля є іменник “alien”. Однак цей номінант, як будь-яке слово, являє собою елемент лексико-семантичної системи мови і реалізується в складі певної лексичної парадигми, що дозволяє інтерпретувати його як ім'я смислового ряду, утвореного синонімами, співвідносними з семантикою цього слова [9, с. 22].

Як правило, для найменування поняття вибирають одне з його ключових слів, що характеризується наступними ознаками: загальноживаність, утворення на основі даного слова фразеологічних гнізд, частотність вживання, включеність даного слова в прислівно-приказковий фонд, широка сполучуваність [8, с. 282].

У результаті пошуку імені поняття «чужий» і ядра відповідного йому семантичного поля в англійській мові на основі двомовних українсько-англійських і англо-українських словників нами були виявлені низка лексем, що

номінують це поняття в англійській мові. З метою встановлення специфіки їхніх смислових відносин одна з одною, ми провели їхній матричний аналіз на основі дефініційних описів лексикографічних джерел («American dictionary of the English language», «Merriam Webster Dictionary», «American Heritage Dictionary of the English Language», «Cambridge International Dictionary of English», «Collins English Dictionary», «Longman Dictionary of Contemporary English»).

У табл. 3.1 наведений семний склад англійських ядерних лексем в якості семантичних множників.

Для створення даної таблиці в тезаурусі (словник синонімів) англ. мови було відібрано 14 лексем, що позначають «чужий» та використані тлумачні словники для порівняння відтінків значень цих лексем (семи). Так у значенні слова “alien” була виявлені семи “strange”, “foreign”, “unfamiliar”, “hostile”, “extraterrestrial” тощо.

Для наочного порівняння лексем була створена таблиця, в котрій вищезазначені семи пересікаються в горизонтальному та вертикальному порядку, щоб зрозуміти, чи присутнє значення - позначки «+», чи ні - позначки «-».

Таблиця 3.1

Семний склад ядерних лексем в якості семантичних множників

	alien	strange	foreign	unknown	unfamiliar	hostile	remote	extraterrestrial	exotic	barbaric	outlandish	bizarre	external	overseas
alien	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
foreign	+	+	-	+	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+
strange	+	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-
exotic	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-
remote	+	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	+
outlandish	+	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-
unknown	+	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-
unfamiliar	+	+	+	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
overseas	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+	-
bizarre	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
barbaric	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-
external	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
extraterrestrial	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hostile	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Як видно з наведеної таблиці, при дефініційному описі іменників-номінантів поняття «чужий» в якості семантичного множника використовується лексема “alien”: вона присутня в семному складі 13 лексем, проявляючи тим самим характер домінанти.

Для порівняння, наведемо присутність інших лексем як семантичних складників у семному складі номінантів поняття «чужий»: сема “foreign” присутня в складі 9 номінантів, сема “exotic” присутня в складі 7 номінантів, семи “strange”, “bizarre” присутні в складі 6 номінантів, семи “unknown”, “unfamiliar”, “barbaric” – 5 номінантів тощо. Таким чином, лексема “alien” слугує ім’ям поняття «чужий». За своєю словотвірною структурою це слово є простим, від якого утворюються похідні лексеми “alienate”, “alienated”, “unalienated”, “alienation”.

Поняття «чужий» може бути представлене різноманітними лексемами, що належать до різних частин мови – іменниками (*alien, foreigner, newcomer,*

outsider, stranger тощо), прикметниками (*alien, strange, another, unknown, unnatural, mysterious* тощо), дієсловами (*alienate, estrange, divide, separate* тощо).

Частиномовні та словотворчі реалізації номінантів досліджуваного поняття складають ядра денотативних полів, що представляють собою лексико-семантичні групи, які сконструйовані на основі синтагматичних і парадигматичних відносин прикметників-номінантів досліджуваного поняття. Окрім цього, аналізоване поняття актуалізується фразеологічними одиницями. Для розуміння того, як саме представлене поняття у мові, необхідно дослідити, які елементи сенсу містять одиниці, що його вербалізують, і як взаємодіють ці елементи між собою.

3.2. Етимологічний та дефініційний аналіз лексем-вербалізаторів поняття «чужий»

При вивченні вербалізованих феноменів культури дослідники зазвичай звертаються до лексикографічних джерел, аналіз яких дозволяє простежити шлях становлення того чи іншого ментального утворення [79]. Словникова стаття – це досить надійний спосіб отримання як обширної лінгвістичної, так і загальнокультурної інформації для її користувача. Вона характеризується лінгвокультурологічною релевантністю, оскільки містить приклади, що ілюструють не тільки правила, норми вживання лексичних одиниць, що позначають певні, зокрема і особливо, етнокультурні поняття, а й їхнє місце у соціальній системі цінностей їх продуцента і носія [83].

Вивчаючи етнокультурні поняття, дослідники приділяють увагу походженням слів, що їх вербалізують [8]. Етимологічні дані важливі не тільки для мовознавства, а й в цілому для гуманітарних наук. За зауваженням А.А. Потєбні, етимологічний аналіз слів дозволяє побачити напрям думки людини, людей, що говорять на різних мовах [56, с. 51–53]. Зауважимо, що в багатьох роботах вказується на труднощі виявлення походження слів [40].

На підставі вищевикладеного вважаємо за необхідне розглянути, як в англійській мові трактуються слова, що позначають поняття «чужий», і наскільки «лексична деталізація» поняття «чужий» обумовлена історичними, національними чинниками.

Почнемо з опису етимології та семантики лексеми «alien», що функціонує як іменник та прикметник. Етимологічний словник англійської мови фіксує лексему «alien» (13 ст.) як прикметник, що походить від старофранцузького слова «alien» у значенні «strange, foreign» (незнайомий, іноземний), та іменник – «an alien, stranger, foreigner» (незнайомиць, іноземець). Французька лексема, своєю чергою, походить від латинського «alienus» – «of or belonging to another, not one's own, foreign, strange» (що належить іншому, не своє, іноземне, незнайоме) [99].

Значення «residing in a country not of one's birth» (той, що проживає в країні, де не народився) з'явилося у 15 ст. Значення «wholly different in nature» (відмінний за своєю природою) зафіксовано у 1670-их. Варто зауважити, що значення «not of this Earth» (не з планети Земля) вперше зафіксовано у 1920 р. Іменник «alien» отримав значення «being from another planet» (інопланетянин, з іншої планети) у 1953 році [99].

Словник «American dictionary of the English language» за редакцією Ноа Вебстера (1828 року) містить лексему «alien» як прикметник з трьома значеннями: 1. foreign; not belonging to the same country, land or government; 2. belonging to one who is not a citizen; 3. estranged; foreign; not allied; adverse to; as, principles alien from our religion [95]. Аналіз дефініції лексеми «alien» показує, що її семантика включає такі семи як «іноземний», «відчужений», «не союзний», «ворожий».

Аналіз контекстів, в яких вживається вищезгаданий прикметник у романах сестер Бронте, показує, що він характеризується значенням «іноземець, той, що не належить до тієї ж країни, землі або уряду», наприклад:

*I am obscure: Rivers is an old name; but of the three sole descendants of the race, two earn the dependant's crust among strangers, and the third considers himself an **alien** from his native country – not only for life, but in death [106, p. 538].*

Словник «Merriam-Webster» 2020 року визначає прикметник «alien» таким чином: a: belonging or relating to another person, place, or thing; b: relating, belonging, or owing allegiance to another country or government; c: exotic; d: coming from another world: extraterrestrial [101]. Аналіз дефініції лексеми «alien» показує, що її семантика включає такі семи як «чужий», «іноземний», «екзотичний», «позаземний». Очевидним є той факт, що лексема «alien» за 200 років набула 2 нових значення – «екзотичний», «позаземний/інопланетний», проте втратила негативну сему «ворожий» та «відчужений».

Аналіз контекстів, в яких вживається вищезгаданий прикметник у сучасних англійських романах, показує, що він характеризується значенням «чужий» та «позаземний/ інопланетний», наприклад:

*I wasn't exactly sure what, but long blonde hairs, tissues with lipstick marks on, **alien** hairbrushes – any of these would have been a sign [112].*

*He was trying on some work gloves. He's got these **alien** UFO hands with long fingers and he needs special sizes [112].*

Поняття «чужий» також вербалізується за допомогою деривативів, утворених від лексеми «alien» – to alienate, alienation, alienated. Значення дієслова «alienate», зафіксованого в словнику «American dictionary of the English language» 1828 р., включає такі семи, які виявляють його семантику «чужого» як «відчужувати», «віддалятися», «усуватися», «проявляти байдужість або неприязнь», «зловживати»: 1. To transfer title, property or right to another; as, to alienate lands, or sovereignty. 2. To estrangle; to withdraw, as the affections; to make indifferent or averse, where love or friendship before subsisted; with from; as, to alienate the heart or affections; to alienate a man from the friends of his youth. 3. To apply to a wrong use [94], наприклад:

*'Why not?' I asked myself. 'What **alienates** him from the house? [106, p. 224].*

*The night before he left home, happening to see him walking in the garden about sunset, and remembering, as I looked at him, that this man, **alienated** as he now was, had once saved my life, and that we were near relations, I was moved to make a last attempt to regain his friendship [106, p. 627].*

Словник «Merriam-Webster» 2020 року містить таку дефініцію перехідного дієслова «alienate»: 1: to cause to be estranged: to make unfriendly, hostile, or indifferent especially where attachment formerly existed; 2: to convey or transfer (something, such as property or a right) usually by a specific act rather than the due course of law; 3: to cause to be withdrawn or diverted [101]. Дефініція лексеми «alienate» показує, що її семантика включає такі семи як «викликати недружелюбність, ворожість, байдужість», «відчужувати», «вилучувати». З розвитком семантичного значення, дієслово втратило сему «зловживати». Аналіз контекстів слововживання лексеми виявляє її сему «викликати недружелюбність, ворожість, байдужість», наприклад:

*Dickie has managed to get into a dead-end job and **alienate** what remained of his fan base all at the same time [109].*

Іменник «alienation» характеризується такими значеннями у словнику «American dictionary of the English language» 1828 р.: 1. A transfer of title; or a legal conveyance of property to another. 2. The state of being alienated. 3. A withdrawing or estrangement, as of the heart or affections. 4. Delirium; derangement of mental faculties; insanity [94]. Семний склад іменника містить такі конституенти: «відчуження», «віддалення», «відрив», «забуття», «божевілля». Аналіз контекстів доводить, що лексема «alienation» вживається у творах сестер Бронте у значенні «віддалення», наприклад:

*Sympathies, I believe, exist (for instance, between far-distant, long-absent, wholly estranged relatives asserting, notwithstanding their **alienation**, the unity of the source to which each traces his origin) whose workings baffle mortal comprehension [106, p. 335].*

Іменник «alienation» зафіксований у словнику «Merriam-Webster» (2020 р.) у таких значеннях: 1: a withdrawing or separation of a person or a person's affections

from an object or position of former attachment; 2: a conveyance of property to another [101]. Як бачимо, іменник втратив семи «забуття», «божевілля», що були присутні у його семному складі, зафіксованому в словнику 1828 р. Сучасне вживання досліджуваного іменника актуалізує його семи «відчуження», «віддалення», наприклад:

*It is that instant when you close your eyes against those special horrors that you can not make yourself see and open them to find that you are in the dusk of aimlessness and **alienation** [109].*

Поява прикметника «foreign» датується 13 століттям зі значенням, що стосується земель – «outside the boundaries of a country» (за межами країни) та осіб – «born in another country» (народжений в іншій країні). Прикметник запозичений зі старофранцузького слова «forain» – «strange, foreign; outer, external, outdoor; remote, out-of-the-way» (незнайомий, іноземний; зовнішній, віддалений, далекий), датованого 12 століттям, яке пішло від середньовічного латинського прикметника «foraneus» у значенні «on the outside, exterior» (зовнішній) та латинського прислівника «foris» у значенні «outside, out of doors» (назовні, за межами) [99]. Прикметник набув значення «alien to one's nature, not connected with, extraneous» (чужий для чиеїсь природи, не пов'язаний з, сторонній) у кінці 14 століття. Значення «pertaining to another country» (належить іншій країні) зафіксоване в 1610-их [99].

Словник «American dictionary of the English language» (1828 р.) пропонує сім визначень лексеми «foreign»: 1. Belonging to another nation or country; alien; not of the country in which one resides; extraneous. 2. Produced in a distant country or jurisdiction; coming from another country; as foreign goods; goods of foreign manufacture; a foreign minister. 3. Remote; not belonging; not connected; with to or from. 4. Impertinent; not pertaining; not to the purpose. The observation is foreign from the subject under consideration. 5. Excluded; not admitted; held at a distance. 6. Extraneous; adventitious; not native or natural. 7. In law, a foreign attachment is an attachment of the goods of a foreigner within a city or liberty, for the satisfaction of a debt due from the foreigner to a citizen; or an attachment of the money or goods of a

debtor, in the hands of another person [94]. Отже, семантика прикметника «foreign» включає такі семи, як «чужий», «іноземний», «віддалений», «недоречний», «виключений», «сторонній», «зовнішній». Прикметник здебільшого вживається у значенні «belonging to another nation or country; alien; not of the country in which one resides; extraneous» [94] (що належить до іншої нації чи країни; іноземний; не з країни, в якій проживає; сторонній), що прослідковується у таких контекстах у романах сестер Бронте:

*... he seemed so much disappointed, for he could not stay: he was going on a voyage to a **foreign** country, and the ship was to sail from London in a day or two [106, p. 143].*

*'Well then, Jane, call to aid your fancy:- suppose you were no longer a girl well reared and disciplined, but a wild boy indulged from childhood upwards; imagine yourself in a remote **foreign** land; conceive that you there commit a capital error, no matter of what nature or from what motives, but one whose consequences must follow you through life and taint all your existence [106, p. 331].*

*Mr. Moore, indeed, was but half a Briton, and scarcely that. He came of a **foreign** ancestry by the mother's side, and was himself born and partly reared on a **foreign** soil [107].*

Аналіз контекстів показує, що прикметник «foreign» виражає поняття «чужий» у діяхронії в поєднанні з лексемами «country», «soil» та «land», актуалізуючи образ чужої країни, землі, що протиставляється образу рідної батьківщини. Прикметник «foreign» вербалізує поняття «чужий» у поєднанні з іменниками «voice», «tone», «lace», «guidance» тощо, наприклад:

*It was a deep voice, and **foreign** in tone; yet there was something in the manner of pronouncing my name which made it sound familiar [108, p. 118].*

*Her black satin dress, her scarf of rich **foreign** lace, and her pearl ornaments, pleased me better than the rainbow radiance of the titled dame [106, p. 260].*

*You know I was proud of my strength: but what is it now, when I must give it over to **foreign** guidance, as a child does its weakness? [106, p. 681].*

Прикметник «foreign» зафіксований у словнику «Merriam-Webster» (2020 р.) у таких значеннях: 1: situated outside a place or country; 2: born in, belonging to, or characteristic of some place or country other than the one under consideration; 3: of, relating to, or proceeding from some other person or material thing than the one under consideration; 4: alien in character : not connected or pertinent; 5: related to or dealing with other nations; 6 a: occurring in an abnormal situation in the living body and often introduced from outside; b: not recognized by the immune system as part of the self; 7: not being within the jurisdiction of a political unit (such as a state) [101]. Отже, сучасне тлумачення семантики прикметника «foreign» показує, що він включає такі семи, як «неналежний до місцевості чи країни», «чужий», «іноземний», «чужорідний», «зовнішній», «непідвладний». Аналіз виявляє нові семи, якого набув сучасний прикметник, а саме «чужорідний».

Сучасне вживання прикметника «foreign» вербалізує поняття «чужий» у поєднанні з іменниками «accent», «place», «country», «language», «minister», «policy», «land» тощо, наприклад:

*As I looked, Elena Rossini put her head out of the car window and shouted in a **foreign** accent, 'Mark, sorry. You bring me Dairy Box, please, instead of Quality Street?' [112].*

*I have never learned how to arrange my face into that blank expression of competent invisibility that is so useful when traveling in dangerous, **foreign places** [110, с. 52].*

*An old guy on one of the benches yells at Manny in some **foreign language**. Italian, maybe [110, с. 67].*

*The man I had met in the wood looked disturbingly like him, but Jamie's description of Captain Randall was completely **foreign** to everything I knew about my gentle, peace-loving husband [109].*

Похідний іменник «foreigner» тлумачиться словником 1828 р. як «a person born in a foreign country, or without the country or jurisdiction of which one speaks» [94]. У творах сестер Бронте знаходимо похідний іменник «foreigner» у значенні «людина, народжена в іноземній країні», наприклад:

'Mais oui, certainement.' *'Are they **foreigners?**'* I inquired, amazed at hearing the French language. *'The nurse is a **foreigner**, and Adela was born on the Continent; and, I believe, never left it till within six months ago* [106, p. 154].

Сучасне тлумачення (у словнику 2020 р.) іменника «foreigner» включає дві семи: 1: a person belonging to or owing allegiance to a foreign country; 2 *chiefly dialectal* : one not native to a place or community [101]. У матеріалі дослідження знаходимо вживання лексеми в значенні «іноземець», наприклад:

*Luigi Barzini, in his 1964 masterwork The Italians (written when he'd finally grown tired of **foreigners** writing about Italy and either loving it or hating it too much) tried to set the record straight on his own culture* [110, c. 127].

Прикметник «strange» (кінець 13 ст.) у значенні «from elsewhere, foreign, unknown, unfamiliar» (звідкись, чужий, невідомий, незнайомий) походить від старофранцузької лексеми «estrangle» зі значенням «foreign, alien, unusual, unfamiliar, curious; distant; inhospitable; estranged, separated» (іноземний, чужий, незвичайний, незнайомий, цікавий; далекий; негостинний; відсторонений, відокремлений), яка походить від латинської лексеми «extraneus» – «foreign, external, from without» (іноземний, зовнішній, ззовні). Значення «queer, surprising» (дивний, дивакуватий) зафіксовано у кінці 14 ст. Похідний іменник «stranger» зафіксований в кінці 14 ст. у значенні «unknown person, foreigner» (незнайома людина, іноземець) [99].

Словник «American dictionary of the English language» (1828 р.) визначає аналізований прикметник «strange» таким чином: 1. Foreign; belonging to another country. 2. Not domestic; belonging to others. 3. New; not before known, heard or seen. 4. Wonderful; causing surprise; exciting curiosity. 5. Odd; unusual; irregular; not according to the common way. 6. Remote. [Little used.] 7. Uncommon; unusual. 8. Unacquainted. 9. Strange is sometimes uttered by way of exclamation [95]. Отже, семантика прикметника включає такі семи, як «іноземний», «не домашній», «чужий, що належить іншим», «новий, незвіданий», «чудовий, захоплюючий», «незвичний, дивний», «віддалений». Аналіз контекстів, відібраних з романів сестер Бронте, показує, що лексема «strange» вербалізує поняття «чужий» у

значенні «іноземний; той, що належить до іншої країни», та «чужий, що належить іншим», наприклад:

*I looked in vain for her I had first seen the night before; she was not visible: Miss Miller occupied the foot of the table where I sat, and a **strange, foreign-looking**, elderly lady, the French teacher, as I afterwards found, took the corresponding seat at the other board [106, p. 66].*

Варто зауважити, що поняття «чужий», виражене прикметником «strange», переважно має негативну оцінку в діяхронічному вживанні, проте в наступному контексті належність до чужого характеризується позитивною конотацією та оцінністю:

*I saw a girl sitting on a stone bench near; she was bent over a book, on the perusal of which she seemed intent: from where I stood I could see the title – it was ‘Rasselas;’ a name that struck me as **strange**, and consequently **attractive** [106, p. 72].*

Прикметник «strange» зафіксований у словнику «Merriam-Webster» (2020 р.) у таких значеннях: 1a: different from what is usual, ordinary, or expected : odd; b: not before known, heard, or seen : unfamiliar; 2a: not entirely comfortable or well : uncomfortable, ill at ease; b dated : discouraging familiarities : reserved, distant; 3: unaccustomed; 4 a: not native to or naturally belonging in a place : of external origin, kind, or character; b: *archaic* : of, relating to, or characteristic of another country: foreign [101]. Були виділені такі семи в сучасному значенні прикметника: «незвичайний, дивний», «незнайомий», «незручний», «відсторонений, далекий», «незвиклий», «нерідний», «іноземний». Отже, з сучасного семного складу прикметника зникли відразу декілька сем, а саме: «не домашній», «чужий, що належить іншим», «новий, незвіданий», «чудовий, захоплюючий».

У художньому дискурсі 21 ст. прикметник «strange» зафіксований у значенні «незвичайний, дивний», наприклад:

*I doze on the drive through nighttime India, sometimes waking to look out the window, where I can see **strange** haunted shapes of thin women in saris walking alongside the road with bundles of firewood on their heads [110, c. 129].*

*Then Mrs. Graham said something, in the same **strange** language, but this time in a speaking voice [109].*

Похідний іменник «stranger» тлумачиться словником «American dictionary of the English language» (1828 р.) таким чином: 1) a foreigner; one who belongs to another country. 2) one of another town, city, state or province in the same country. 3) one unknown. 4) one unacquainted. 5) a guest; a visitor. 6) one not admitted to any communication or fellowship. 7) in law, one not privy or party to an act [94]. Аналіз семного складу значення іменника вияви такі його компоненти: «іноземець», «немісцева особа», «невідомий», «незнайомець», «гість», «вилучений з спілкування». Іменник «stranger» зафіксований у контекстах, що описують поняття «чужий» у діахронії як особу-чужинця, іноземця чи особу-незнайомця, наприклад:

*The post-chaise stopped; the driver rang the door-bell, and a gentleman alighted attired in travelling garb; but it was not Mr. Rochester; it was a tall, fashionable-looking man, a **stranger** [106, p. 288].*

*'I think so: he is very changeful and abrupt.' 'True: no doubt he may appear so to a **stranger**, but I am so accustomed to his manner, I never think of it; and then, if he has peculiarities of temper, allowance should be made [106, p. 193].*

Подібно до лексеми «strange», іменник «stranger» був зафіксований у контексті, що вербалізує діахронічне поняття «чужий» із позитивною оцінкою, наприклад:

*I felt an **inexpressible relief**, a **soothing conviction of protection and security**, when I knew that there was a **stranger** in the room, an individual not belonging to Gateshead, and not related to Mrs. Reed [106, p. 24].*

Розглянемо синхронічне тлумачення іменника «stranger»: 1: one who is strange: such as a (1): foreigner; (2): a resident alien; b: one in the house of another as a guest, visitor, or intruder; c: a person or thing that is unknown or with whom one is unacquainted; d: one who does not belong to or is kept from the activities of a group; e: one not privy or party to an act, contract, or title : one that interferes without right; 2: one ignorant of or unacquainted with someone or something [101]. Аналіз дав

зможу виділити такі семи в сучасному значенні іменника «stranger»: «іноземець», «гість, відвідувач, незваний гість», «незнайомиць», «сторонній», «невіглас». Аналізований іменник зафіксований у сучасних контекстах, що актуалізують семи «незнайомиць» та «іноземець», наприклад:

*The **stranger**'s got a cool, ain't-no-big-hurry kind of walk, and he moves with the authority of a border town sheriff, or maybe a lifelong high-rolling poker player [110, c. 148].*

*"Oh?" I was still amused, but beginning to be curious. "Am I going to meet a tall dark **stranger**, or journey across the sea?" [109].*

*My amusement dissipated somewhat. After six years apart, and six months together, my husband was still something of a **stranger** [109].*

*I felt an odd sense of intimacy with this young Scottish **stranger**, due in part, I thought, to the dreadful story he had just told me, and in part to our long ride through the dark, pressed together in drowsy silence [109].*

*I was still a **stranger and an outlander**, but no longer a guest at the Castle [109].*

Поняття «чужий» також вербалізується за допомогою деривативів, утворених від лексеми «strange» – estrange, estranged, estrangement, які були зафіксовані і в діяхронії, і в синхронії, наприклад:

*I had entreated him to keep quite clear of the house till everything was arranged: and, indeed, the bare idea of the commotion, at once sordid and trivial, going on within its walls sufficed to scare him to **estrangement** [106, p. 597].*

*Yet now, how distant, how far **estranged** we were! [106, p. 264].*

*This man, though" – he shook his head – "has refused altogether to say anything about his family. Some **estrangement**, no doubt. Not unusual, of course, but regrettable under the circumstances [109].*

*"It occurred to me... How sad for a young man in this situation to be **estranged** from his family" [109].*

Зауважимо, що лексеми «alien», «foreign», «strange» та їхні похідні утворюють ядро поняття «чужий». Периферія аналізованого поняття утворена такими лексемами: *unknown, unnatural, exotic, remote, another, hostile, outlandish,*

unusual, incongruous, unfamiliar, outlandish тощо. Зазначені лексеми актуалізують поняття здебільшого контекстуально, у сполуках з різними лексемами. До прикладу, прикметник «unknown» набуває значення «чужий» у поєднанні з лексемами «bourne», «road», «land», «tongue»:

*Her plans required all her time and attention, she said; she was about to depart for some **unknown bourne**; and all day long she stayed in her own room, her door bolted within, filling trunks, emptying drawers, burning papers, and holding no communication with any one [106, p. 368].*

*And in a low voice she read something, of which not one word was intelligible to me; for it was in an **unknown tongue** – neither French nor Latin. Whether it were Greek or German I could not tell [106, p. 506].*

Слово «outlandish» вербалізує поняття «чужий» у складі лексеми «outlandish-looking», наприклад:

*Thus engaged, he appeared, sitting in his own recess, quiet and absorbed enough; but that blue eye of his had a habit of leaving the **outlandish-looking** grammar, and wandering over, and sometimes fixing upon us, his fellowstudents, with a curious intensity of observation [106, p. 604].*

Лексема «unnatural» у значенні «чужий», «незвіданий», «містичний» зустрічається в поєднанні з іменником «sound»:

*The head of my bed was near the door, and I thought at first the goblin-laughter stood at my bedside – or rather, crouched by my pillow: but I rose, looked round, and could see nothing; while, as I still gazed, the **unnatural sound** was reiterated: and I knew it came from behind the panels [106, p. 225].*

Прикметник «hostile» і похідний іменник «hostility» також набувають значення «чужий» у поданих нижче контекстах:

*Catherine and Isabella were sitting in the library, on **hostile** terms, but silent: the latter alarmed at her recent indiscretion, and the disclosure she had made of her secret feelings in a transient fit of passion; ... [108, p. 133].*

*We parted that night **hostile**; but next day beheld me on the road to Wuthering Heights, by the side of my wilful young mistress's pony [108, p. 298].*

*Each had enough decorum to suspend further **hostilities**: Heathcliff placed his fists, out of temptation, in his pockets; Mrs. Heathcliff curled her lip, and walked to a seat far off, where she kept her word by playing the part of a statue during the remainder of my stay [108, p. 39].*

Для досягнення нашої мети, є доцільним розглянути лексеми в аспекті історичної лінгвістики: діяхронії і синхронії. І для аналізу лексем у цих аспектах було створено наступну таблицю.

Перелік лексем, що вербалізують поняття «чужий» у діяхронічному та синхронічному аспекті та їхній кількісний аналіз представлений на рис. 3.1.

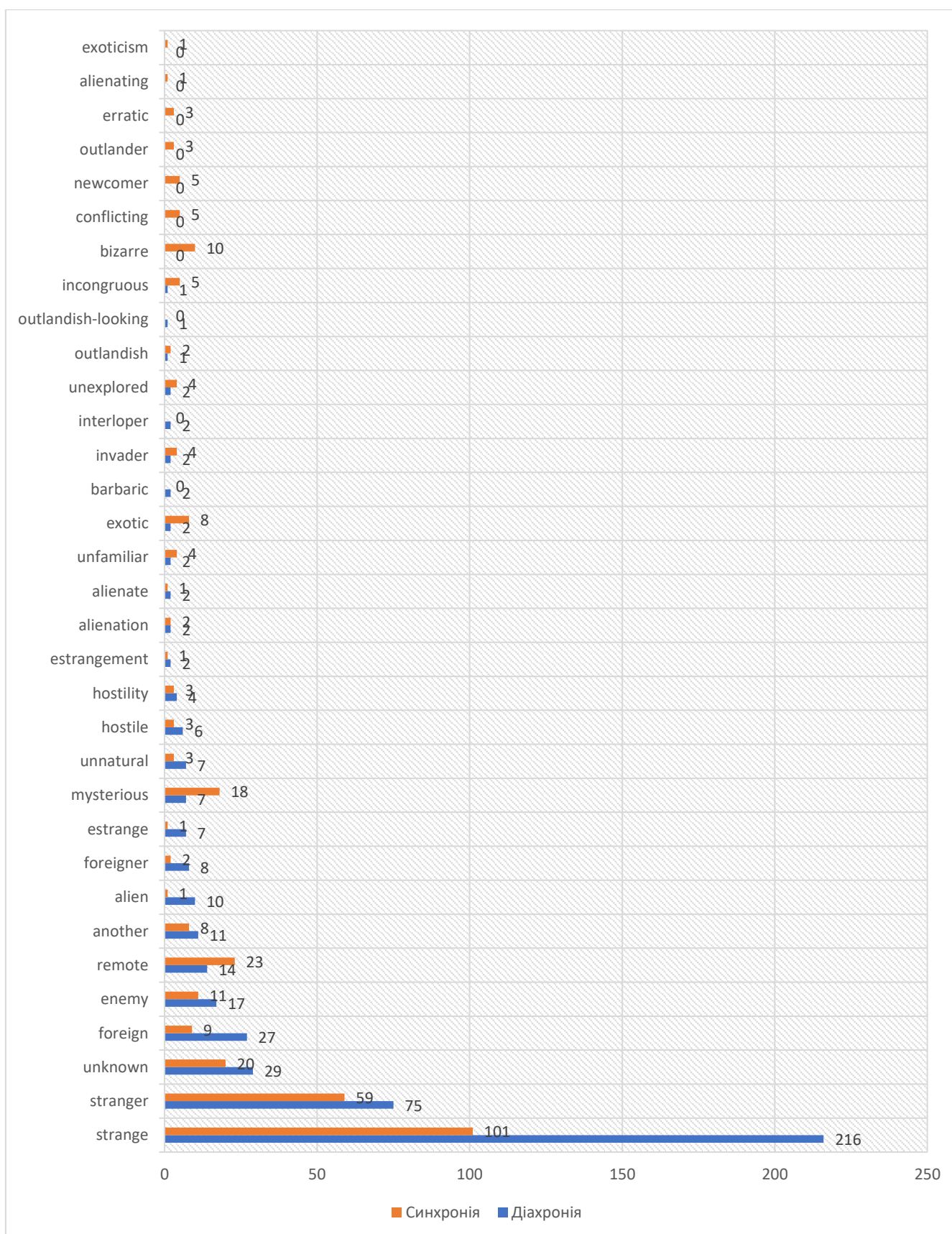


Рис. 3.1. Кількісне співвідношення вербалізаторів поняття «чужий» в діахронічному та синхронічному аспектах

Дані діаграми показують, що поняття «чужий» у діяхронічному аспекті вербалізується за допомогою 26 лексем, найчастотнішими з яких є лексичні одиниці «strange», «stranger», «unknown» та «foreign». Лексеми з менш частотним слововживанням включають: «enemy», «remote», «another», «alien», «foreigner», «estrangle», «mysterious», «unnatural», «hostile» та «hostility» (4-17 слововживань). Найменш уживаними є: «estrangement», «alienation», «alienate», «unfamiliar», «exotic», «barbaric», «invader», «interloper», «unexplored», «outlandish», «outlandish-looking» та «incongruous» (Додаток 2).

Поняття «чужий» у його сучасному розумінні представлене 30 лексемами, серед яких «strange», «stranger», «unknown» та «remote» характеризуються великою кількістю слововживань. Лексеми з менш частотним слововживанням включають: «foreign», «enemy», «another», «mysterious», «exotic», «bizarre», «conflicting», «newcomer», «unfamiliar», «unexplored» (4-18 слововживань). Найменш уживаними є: «outlander», «outlandish», «erratic», «alienating», «alienation», «alienate», «alien», «exoticism», «unnatural», «hostile», «hostility», «estrangement», «foreigner» та «estrangle» (Додаток 3).

Окрім засобів первинної номінації, поняття «чужий» виражається за допомогою фразеологічних одиниць, проте, вони не є частотними в аналізованих романах. У ході дослідження було виявлено лише 5 фразеологізмів, що позначають поняття «чужий» у діяхронічному аспекті:

– **apple of discord** – a subject of dissension [103, с. 8] (яблуко розбрату), наприклад:

*You have introduced a topic on which our natures are at variance— a topic we should never discuss: the very name of love is an **apple of discord** between us [106, p. 623].*

– **bone of contention** – a subject or issue over which there is continuing disagreement [103, с. 32] (камінь спотикання):

*These two men, of hard, bilious natures both, rarely came into contact but they chafed each other's moods. Their frequent **bone of contention** was the war [107].*

– **bite flesh from the bones** – feel hostile or antagonistic towards [103, с. 85] (ворогувати, здирати з когось шкіру), наприклад:

*... when MY WIFE is prompted by her familiar to burn people in their beds at night, to stab them, to **bite their flesh from their bones**, and so on – [106, с. 478].*

– **stray sheep** – a disadvantaged or marginalized person who can be «brought back into the fold» with a little effort [103] (заблукала вівця):

*I felt that God had forsaken the **stray sheep** there to its own wicked wanderings, and an evil beast prowled between it and the fold, waiting his time to spring and destroy [108, с. 137].*

– **a wolf in sheep's clothing** – a person or thing that appears friendly or harmless but is really hostile and dangerous [103, с. 316] (вовк в овечій шкурі):

*... she has not yet found out that he is hampered by a secret intrigue which prevents him from marrying, or that he is **a wolf in sheep's clothing** – discoveries which she made at an early date after marriage concerning most of her husband's bachelor friends, and excluded them from her board accordingly; which part of her conduct, indeed, might be said to have its just and sensible as well as its harsh side [107].*

Синхронічний аспект поняття «чужий» виражається за допомогою таких 3 фразеологічних одиниць:

– **the knives are out (for someone)** – there is open hostility (towards someone) [103, с. 162] (оголити ножі):

*And if this, in fact, did come, as reported, from his inner security circle, then that means, you know, **the knives are out**, the daggers are drawn, and he had better watch his back everywhere [111].*

– **to tear someone limb from limb** – to violently dismember someone [103, с. 174] (роздирати когось):

*But not before I've made him watch as I **tear you limb from limb**. Even he can't save you [111].*

– **blood and iron** – military force rather than diplomacy [103, с. 29]:

*Not by speeches and counting majorities are the great questions of times to be resolved... but by **blood and iron** [111].*

Аналіз семантики фразеологічних одиниць доводить, що вони актуалізують такі ознаки поняття «чужий», як «конфліктність», «ворожість», «інакшість», «небезпечність», «неподібність».

3.3. Стилiстичні засоби номінації етнокультурного поняття «чужий» в англійській мові

Окрім лексичних засобів вираження поняття «чужий» в англійській мові, що були розглянуті вище, засоби номінації аналізованого поняття містять різноманітні стилістичні фігури та тропи. Проведене дослідження показало, що автори використовують цілий набір стилістичних прийомів для створення образу «чужого». Нам здається доцільним звернутися до класифікації цих прийомів за І. Р. Гальперінім [13, с. 103–140], в якій розрізняються:

1) стилістичні прийоми, засновані на взаємодії різних лексичних значень – словникових і контекстуальних предметно-логічних (метафора, метонімія, іронія), предметно логічних і називних (антономазія), предметно-логічних і емоційних (епітет, оксюморон, гіпербола), основних і похідних предметно-логічних;

2) стилістичні прийоми опису явищ і предметів (перифраза, евфемізм, порівняння).

У роботі метафорою ми будемо називати вид тропа, приховане образне порівняння, уподібнення одного предмета, явища іншому [91, с. 444]. Метафора характеризується високим ступенем експресивності, показує авторське бачення світу, образно характеризує предмет, явище, наприклад:

*'My dear children,' pursued the black marble clergyman, with pathos, 'this is a sad, a melancholy occasion; for it becomes my duty to warn you, that this girl, who might be one of God's own lambs, is a little castaway: **not a member of the true flock, but evidently an interloper and an alien** [106, p. 99].*

*During all my first sleep, I was following the windings of an **unknown road**; total obscurity environed me; rain pelted me; I was burdened with the charge of a little child: a very small creature, too young and feeble to walk, and which shivered in my cold arms, and wailed piteously in my ear [106, p. 429].*

Поняття «чужий» у синхронічному аспекті також актуалізується низкою метафор, наприклад:

*Like we have roped it with our music, and now we are hauling it across the night sky like it's a massive fishing net, **brimming with all our unknown destinies** [с. 140]*

*A **foreign language, music to a wandering mind** [110, с. 128].*

*Once the euphoric sensation of being someone else in the **foreign language wore off**, only the mental excitation remained [112].*

Епітет – один з поетичних засобів, що вживається для актуалізації поняття «чужий». Як вважає І. Р. Гальперін, за допомогою епітета досягається бажана реакція на висловлювання з боку читача» [13, с. 115]. Проаналізувавши контексти, що містять лексеми, які позначають поняття «чужий», доходимо висновку, що епітети увиразнюють поняття, роблять його більш об'ємним, наприклад:

*Mrs. Reed occupied her usual seat by the fireside; she made a signal to me to approach; I did so, and she introduced me to the **stony stranger** with the words: 'This is the little girl respecting whom I applied to you.' [106, с. 44]*

*He infused me with **crazy, paranoid, alien** stories and liked bringing me yellow-colored cross-dimensional flowers in bed [112].*

Епітети часто поєднуються з іншими стилістичними засобами. У поданому нижче прикладі автор виражає поняття «чужий» за допомогою поєднання епітетів та антитези:

*And I do not want a **stranger – unsympathising, alien, different** from me; I want my **kindred**: those with whom I have full **fellow-feeling** [106, с. 591].*

Поняття «чужий» часто виражається за допомогою порівняння. Порівняння – зіставлення одного предмета з іншим з метою створення

художнього опису першого – сприяє виявленню, крім основних, додаткових ознак описуваних понять, наприклад:

*When thus alone, I not unfrequently heard Grace Poole's laugh: the same peal, the same low, slow ha! ha! which, when first heard, had thrilled me: I heard, too, her **eccentric murmurs; stranger than her laugh** [106, с. 167].*

У поданому нижче прикладі поняття «чужий», зокрема – страх перед чужинцями, порівнюється із залізом:

*In truth it was humble – but then it was sheltered, and I wanted a safe asylum: it was plodding – but then, compared with that of a governess in a rich house, it was independent; and the **fear of servitude with strangers entered my soul like iron**: it was not ignoble – not unworthy – not mentally degrading, I made my decision [106, с. 541].*

Розгорнуте порівняння-протиставлення жінок як «іншого», «чужого» спостерігаємо в нижче поданому контексті:

*Women are supposed to be very calm generally: but **women feel just as men feel**; they need exercise for their faculties, and a field for their efforts, **as much as their brothers do**; they suffer from too rigid a restraint, too absolute a stagnation, **precisely as men would suffer**; and it is narrow-minded in their more privileged fellow-creatures to say that they ought to confine themselves to making puddings and knitting stockings, to playing on the piano and embroidering bags. It is thoughtless to condemn them, or laugh at them, if they seek to do more or learn more than custom has pronounced necessary for their sex [106, с. 167].*

Протиставлення «свій» – «чужий» вербалізується за допомогою стилістичного порівняння в поданих нижче контекстах:

*Whatever our souls are made of, his and mine are the same; and Linton's is **as different as a moonbeam from lightning, or frost from fire** [108, с. 102].*

***Like an illegal alien**, every moment it feared eviction from its uncertain home [O].*

*"Ah, well, I'm used to it. **Scotsmen are none so thin-blooded as ye blue-nosed Southrons**." He tilted my chin up and kissed my nose, smiling. I took him by the ears and adjusted his aim downward [109].*

Метонімію розуміємо як слово чи словосполучення, яке вживається в переносному значенні на основі зовнішнього або внутрішнього зв'язку між предметами, явищами. Метонімія є вираженням індивідуально-авторської думки про поняття «чужий» і навколишню дійсність, наприклад:

*She seemed the emblem of my past life; and he I was now to array myself to meet, the dread, but adored, type of my **unknown future day** [106, с. 436].*

Використання метонімії допомагає автору змалювати чужий, нерідний дім, наприклад:

*On a dark, misty, raw morning in January, I had left **a hostile roof** with a desperate and embittered heart – a sense of outlawry and almost of reprobation to seek the chilly harbourage of Lowood: that bourne so far away and unexplored. The same **hostile roof** now again rose before me: my prospects were doubtful yet; and I had yet an aching heart. [106, с. 346].*

Поєднання метонімії та метафори у вираженні поняття «чужий» спостерігаємо у прикладі, в якому іноземний акцент неприємно ріже «вухо» британцеві:

*He has an **outlandish accent**, which, notwithstanding a studied carelessness of pronunciation and diction, **grates on a British, and especially on a Yorkshire, ear** [107].*

Стилістичний прийом контрасту видимого і прихованого змісту висловлення, що створює ефект глузування, називається іронією [91, с. 313]. «Іронія – один з видів мовної маніпуляції, яка полягає у вживанні слова, виразу або цілого висловлювання (у тому числі і тексту великого обсягу) у смислі, що суперечить буквальному (частіше всього у протилежному) з метою глузування» [19, с. 7], наприклад:

*Waste money on: **pasta-makers, ice-cream machines or other culinary devices which will never use; books by unreadable literary authors to put impressively on shelves; exotic underwear, since pointless as have no boyfriend** [112].*

*'Everywhere we see Anne Summers shops catering to housewives trying pathetically to simulate the thrilling sex enjoyed by Singletons and ever-more **exotic***

foodstuffs in Marks and Spencer for exhausted couples trying to pretend they're in a lovely restaurant like the Singletons and don't have to do the washing up. [112].

"Well, why not?" said Frank equably. "It only means '**Englishman**,' after all, or at worst, '**outlander**,' and we're all of that." [109].

Використання іронії для вираження поняття «чужий» спостерігаємо в нижче поданому контексті, який описує людину як напівчужинця:

*In the parish of Briarfield, with which we have at present to do, Hollow's Mill was the place held most abominable; Gérard Moore, in his double character of **semi-foreigner** and thorough-going progressist, the man most abominated* [107].

Іронія – один з видів іносказання використовується для протиставлення чоловіка – жінці в нижче поданих контекстах, що актуалізують синхронічне поняття «чужий»:

***Women** are only fit to do as they're told, and follow orders, and sit meekly around with their hands folded, waiting for the **men** to come back and tell them what to do!"* [109].

"And because there's more than one bloody way to live: one in four households are single, most of the royal family are single, the nation's young **men** have been proved by surveys to be completely **unmarriageable**, and as a result there's a whole generation of **single girls** like me with their own incomes and homes who **have lots of fun and don't need to wash anyone else's socks**. We'd be as happy as sandboys if people like you didn't conspire to make us feel stupid just because you're jealous." [112].

Поняття «чужий» виражається за допомогою евфемізмів, що тлумачаться як «благозвучне слово або вираз, вжите для заміни непристойних, небажаних чи заборонених» [91, с. 216], наприклад, для вираження поняття смерті та «загробного життя»:

*...and I thought Mr. Reed's spirit, harassed by the wrongs of his sister's child, might quit its abode – whether in the church vault or in the **unknown world of the departed** – and rise before me in this chamber* [106, с. 21].

*I can now conjecture readily that this streak of light was, in all likelihood, a gleam from a lantern carried by some one across the lawn: but then, prepared as my mind was for horror, shaken as my nerves were by agitation, I thought the swift darting beam was a herald of some coming vision from **another world** [106, с. 22].*

Антитеза – це зіставлення двох протилежних думок або образів для більшої сили і яскравості вираження [91, с. 48]. Прийом антитези допомагає протиставити «своє» і «чуже», показує особисте ставлення автора до описуваних явищ, наприклад:

*His manner was polite; his accent, in speaking, struck me as being somewhat unusual, – not precisely **foreign**, but still **not altogether English**: his age might be about Mr. Rochester's, – between thirty and forty; his complexion was singularly sallow: otherwise he was a fine-looking man, at first sight especially [106, с. 289].*

Антитеза полягає у вмотивованому контрастуванні смислових значень бінарних образів «свій» – «чужий», наприклад:

*Catherine usually sat by me, but to-day she stole nearer to Hareton; and I presently saw she would have no more discretion in her **friendship** than she had in her **hostility** [108, с. 402].*

*I observed that while Mrs. Murray was so extremely solicitous for the comfort and happiness of her children, and continually talking about it, she never once mentioned mine; though they were at home, **surrounded by friends**, and **I an alien among strangers**; and I did not yet know enough of the world, not to be considerably surprised at this anomaly [105, с. 80].*

Синхронічне тлумачення поняття «чужий» також здійснюється засобами антитези, наприклад:

*Even for an experienced meditator, **nothing is more unknown** than this territory. **Anything can happen** in there [110, с. 210].*

Синтаксичні засоби стилістики пов'язані з нормою мови, оскільки в їх основі лежить особлива організація висловлювань, тобто порядок слів у реченні. Ми, слідом за І. Р. Гальперінім, під нормою мови будемо розуміти «ті усталені в даний період його розвитку в літературній мові морфологічні, фонетичні,

синтаксичні та стилістичні правила вживання, порушення яких відчувається не як помилка, а як результат прояву індивідуально усвідомлених відхилень» [13, с. 150]. Таким чином, відхилення від норми, засновані на живих процесах реалізації мови, не є помилками, а вважаються індивідуальними стилістичними особливостями мовлення того чи іншого автора.

Синтаксичні засоби не є настільки виразними, як лексичні стилістичні засоби. Однак, як зауважує О. С. Іссерс, «синтаксична система мови дозволяє мовцеві досить широкі можливості для вираження експресивних і семантичних нюансів, актуальних для мовленнєвого впливу» [24, с. 144]. Розглянемо синтаксичні засоби, вжиті для вербалізації поняття «чужий» більш докладно, та проілюструємо їх прикладами.

Повтор – літературний прийом, при якому відбувається повторення синтаксичних конструкцій у певній послідовності. Згідно з І. Р. Гальперінім, синтаксичне повторення містить анафору (повторення початкових частин), епіфору (повтор кінцевого елемента), анадиплозис (повтор слів або групи слів, які закінчують відрізок мовлення, повторюється на початку наступного відрізка мовлення), рамкову конструкцію (елемент на початку мовленнєвого відрізка повторюється в кінці) і полісиндетон (таке повторення сполучників, коли однорідні члени речення пов'язані одним сполучником) [12, с. 23-48], наприклад:

*Strange energy was in his voice, **strange** fire in his look [106, с. 230].*

*I liked the hush, the gloom, the quaintness of these retreats in the day; but I by no means coveted a night's repose on one of those wide and heavy beds: shut in, some of them, with doors of oak; shaded, others, with wrought old English hangings crusted with thick work, portraying effigies of **strange** flowers, and **stranger** birds, and **strangest** human beings, – all which would have looked **strange**, indeed, by the pallid gleam of moonlight [106, с. 161].*

Поданий вище приклад ілюструє авторське поєднання повторів та ампліфікації для вираження поняття «чужий».

Простий лексичний повтор використовується для актуалізації поняття «чужий» в синхронічному аспекті, наприклад:

It keeps you feeling separate, keeps you with a sense of duality, tries to convince you that you're flawed and broken and alone instead of whole [110, c. 150].

*In the morning, when the chickens wake up, they don't notice the **newcomer**, thinking only, "She must have been here all the time since I didn't see her arrive." The clincher of it is, awaking within this flock, the **newcomer** herself doesn't even remember that she's a **newcomer**, thinking only, "I must have been here the whole time . . ." [110, c. 129]*

Ампліфікація – це стилістичний прийом, який застосовується з метою посилення виразності висловлювання і полягає в використанні в мовленні великої кількості однорідних елементів (епітетів, порівнянь, паралельних конструкцій тощо) [91, с. 32], наприклад:

*Amongst them all I found not one whom, had I been ever so free, I – warned as I was of the **risks, the horrors, the loathings** of **incongruous unions** – would have asked to marry me [106, c. 474].*

*That word suggested to Caroline's imagination not the mighty and mystical parent of Shirley's visions, but a gentle human form – the form she ascribed to her own mother, **unknown, unloved, but not unloved** for [107].*

Ампліфікація у вираженні поняття «чужий» вживається для повернення до однієї і тієї самої думки, її поглиблення, розгортання, наприклад:

*'These were vile discoveries; but except for the treachery of concealment, I should have made them no subject of reproach to my wife, even when I found her nature wholly **alien** to mine, her tastes **obnoxious** to me, her cast of mind **common, low, narrow**, and singularly **incapable** of being led to anything higher, expanded to anything larger – when I found that I could not pass a single evening, nor even a single hour of the day with her in comfort; that kindly conversation could not be sustained between us, because whatever topic I started, immediately received from her a turn at once **coarse and trite, perverse and imbecile** – when I perceived that I should never have a quiet or settled household, because no servant would bear the continued outbreaks of her **violent and unreasonable temper, or the vexations of her absurd, contradictory, exacting** orders – even then I restrained myself: I eschewed upbraiding,*

*I curtailed remonstrance; I tried to devour my repentance and disgust in secret; I repressed the **deep antipathy** I felt [106, c. 466].*

Ампліфікація вживається також для актуалізації поняття «чужий» у синхронічному аспекті, наприклад:

*I was horrified, but hesitant to interfere directly in the matter. I was an **outlander**, and an **Englishwoman to boot**, and while I thought I would be treated with some respect as an inhabitant of the castle, I had seen many of the villagers surreptitiously make the sign against evil as I passed [109].*

*That's only natural; there are always two figures in a marriage, after all—**two votes, two opinions, two conflicting** sets of decisions, desires and limitations [110, c. 21].*

Парцеляція дозволяє авторам виділити кожне слово, зробити на ньому акцент. Парцеляцію розуміємо як мовленнєву реалізацію єдиної синтаксичної структури (речення) декількома комунікативно самостійними одиницями – фразами, наприклад:

*Why, you have saved my life! – snatched me from a horrible and excruciating death! and you walk past me as if we were mutual **strangers!** At least shake hands.’ [106, c. 230].*

Під апосіопезисом ми будемо розуміти раптову зупинку в ході висловлювання, внаслідок чого відбувається порушення синтаксичної побудови мовлення. Паузи в мовленні свідчать про вплив почуттів, емоційних коливань мовця, наприклад:

*Would it not be strange, Die, to be chained for life to a man who regarded one but as a useful tool?’ ‘Insupportable ... **unnatural** ... out of the question!’ [106, c. 634].*

Інверсія – відхилення від прямого порядку слів у реченні, в результаті чого переставлений елемент речення виявляється стилістично маркованим. За допомогою інверсії з’являється можливість звернути увагу на важливу інформацію, яку в усному мовленні можна виділити інтонацією, наприклад:

*This, indeed, is far from England; **remote must be the shores** which wear that wild, luxuriant aspect [107].*

Перелічення як синтаксичний стилістичний прийом спостерігаємо у вербалізації синхронічного поняття «чужий» у сучасному художньому дискурсі, наприклад:

*He said it was amazing to be in the presence of such incredibly courageous people, all of whom have risked their lives so many times to discover the world's most **remote and dangerous** mountain ranges, canyons, rivers, ocean depths, ice fields and volcanoes [110, с. 210].*

*Tulsi is so many interesting and **foreign** things to me at once—a teenager, a tomboy, an Indian girl, a rebel in her family, a soul who is so crazy about God that it's almost like she's got a schoolgirl crush on Him [110, с. 193].*

Отже, до лінгвістичних засобів репрезентації поняття «чужий» у діахронічному та синхронічному аспектах відносяться лексичні одиниці та стилістичні засоби, а також стилістичні синтаксичні фігури. Вони допомагають авторам найбільш повно розкрити образ «чужого» та протиставити його поняттю «свій».

Висновки до Розділу 3

Поняття «чужий» – це складне утворення, що складається з ядра та периферії. Ядро поняття утворюють лексеми «foreign», «strange», «alien» та їхні похідні одиниці. Периферію поняття «чужий» становлять лексеми – синоніми до вищевказаних слів та фразеологічні одиниці. Аналіз поняття доводить, що у діяхронічному аспекті воно вербалізується за допомогою 26 лексем, найчастотнішими з яких є лексичні одиниці «strange», «stranger», «unknown» та «foreign». Поняття «чужий» у його сучасному розумінні представлене 30 лексемами, серед яких «strange», «stranger», «unknown» та «remote» характеризуються великою кількістю слововживань.

Етнокультурне поняття «чужий» представлене різноманітними лексемами, що належать до різних частин мови – іменниками (*alien, foreigner, newcomer, outsider, stranger* тощо), прикметниками (*alien, strange, another, unknown, unnatural, mysterious* тощо), дієсловами (*alienate, estrange, divide, separate* тощо). Аналізоване поняття також актуалізується фразеологічними одиницями. Фразеологічні одиниці актуалізують такі ознаки поняття «чужий» як «конфліктність», «ворожість», «інакшість», «небезпечність», «неподібність».

Засоби номінації аналізованого поняття містять різноманітні лексичні стилістичні фігури та тропи, зокрема: метафору, епітети, порівняння, метонімію, іронію, евфемізми, антитезу. Синтаксичні засоби, вжиті для вербалізації поняття «чужий», включають повтор, ампліфікацію, парцеляцію, апосіопезис, інверсію. Аналіз стилістичних засобів вираження поняття «чужий» в діяхронічному аспекті доводить, що автори вживають їх для більш повного розкриття поняття «чужий» та протиставлення його поняттю «свій».

ВИСНОВКИ

В останні десятиліття опозиція «свій – чужий» є об'єктом аналізу в різних галузях наукового знання. Образи «чужого», «іншого» досліджуються в рамках різних соціально-гуманітарних дисциплін, розглядаються міждисциплінарно. У лінгвістиці вивченням протиставлення «свій – чужий» займаються як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники з позицій різних теоретико-методологічних підходів. У пропонованій роботі розглядаються діахронічний та синхронічний аспекти етнокультурного поняття «чужий» в англійській мові.

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки:

Поняття – це смислове утворення, яке містить суб'єктивні смисли і загальноприйняті конвенціональні значення, тобто увесь потенційний смисловий зміст пізнаваного об'єкта чи явища. У мові поняття отримує своє ім'я та вербалізується різнорівневими засобами мови (лексичними, фразеологічними, стилістичними тощо).

Універсальні бінарні опозиції є визначальними категоріями людської свідомості. Такі універсальні поняття пов'язані між собою і утворюють свого роду «модель світу», за допомогою якої люди сприймають навколишню дійсність. Бінарні поняття мають універсальну природу, оскільки мислення опозиціями є характерною рисою людини і способом структуризації навколишньої дійсності.

«Свій – чужий» – це універсальне бінарне протиставлення, яке акумулює в собі все різноманіття і багатовіковий досвід життя людства. Вона є парою протиставлених ознак, які формують колективне, масове, народне світовідчуття та лежить в основі етнічної самосвідомості.

Проведений аналіз засобів вербалізації поняття «чужий» в англійській мові дозволив визначити його структурну модель. Поняття «чужий» містить складові субсфери, кожна з яких об'єктивує типові ознаки досліджуваного поняття і містить якийсь тип інформації (лінгвістичної та екстралінгвістичної), релевантної для описуваного поняття. У структурі досліджуваного поняття

виявлено шість субсфер, а саме: «інше, не своє», «незнайоме, невідоме, недосліджене», «іноземне, варварське», «вороже», «віддалене, відчужене», «неприродне, таємниче».

Поняття «чужий» у діяхронічному аспекті вербалізується за допомогою 26 лексем, найчастотнішими з яких є лексичні одиниці «strange», «stranger», «unknown» та «foreign». Лексеми з менш частотним слововживанням включають: «enemy», «remote», «another», «alien», «foreigner», «estrangle», «mysterious», «unnatural», «hostile» та «hostility» (4-17 слововживань). Найменш уживаними є: «estrangement», «alienation», «alienate», «unfamiliar», «exotic», «barbaric», «invader», «interloper», «unexplored», «outlandish», «outlandish-looking» та «incongruous» (1-3 слововживань).

Поняття «чужий» у його сучасному розумінні представлене 30 лексемами, серед яких «strange», «stranger», «unknown» та «remote» характеризуються великою кількістю слововживань. Лексеми з менш частотним слововживанням включають: «foreign», «enemy», «another», «mysterious», «exotic», «bizarre», «conflicting», «newcomer», «unfamiliar», «unexplored» (4-18 слововживань). Найменш уживаними є: «outlander», «outlandish», «erratic», «alienating», «alienation», «alienate», «alien», «exoticism», «unnatural», «hostile», «hostility», «estrangement», «foreigner» та «estrangle» (1-3 слововживань). Хоча поняття «чужий» у синхронії представлене більшою кількістю лексем, проте було зафіксовано значно меншу кількість їхніх слововживань в аналізованих романах.

Аналіз семного складу лексем, що утворюють ядро поняття «чужий», у діяхронії та синхронії дозволив виявити динаміку розвитку їхнього семантичного значення. Так, лексема «alien» набула два нових значення – «екзотичний», «позаземний/інопланетний», проте втратила негативну сему «ворожий» та «відчужений». З розвитком семантичного значення, дієслово «alienate» втратило сему «зловживати». Іменник «alienation» у сучасному вжитку не характеризується семами «забуття», «божевілля», що були присутні у його семному складі, зафіксованому у словнику XIX ст. Сучасне тлумачення семантики прикметника «foreign» показує, що він набув нової семи

«чужорідний». З сучасного семного складу прикметника «strange» зникли відразу декілька сем, а саме: «не домашній», «чужий, що належить іншим», «новий, незвіданий», «чудовий, захоплюючий».

Окрім засобів первинної номінації, поняття «чужий» виражається за допомогою фразеологічних одиниць, які актуалізують такі ознаки поняття «чужий», як «конфліктність», «ворожість», «інакшість», «небезпечність», «неподібність».

Вторинні засоби номінації поняття «чужий» включають різноманітні лексичні стилістичні фігури та тропи: метафору, епітети, порівняння, метонімію, іронію, евфемізми, антитезу. Аналізоване поняття також актуалізується за допомогою синтаксичних стилістичних засобів, а саме: повтору, ампліфікації, парцеляції, апосіопезису, інверсії.

У процесі нашого дослідження ми звернули увагу на тісний зв'язок поняття «чужий» і протилежного йому поняття «свій». Таким чином, подальше дослідження може зосереджуватися на семантичних характеристиках етнокультурного поняття «свій» у порівнянні з його бінарним поняттям «чужий». Майбутні наукові розвідки також можуть стосуватися зіставного дослідження функціонування опозиції «свій – чужий» у різних мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные проблемы современной лингвистики : учебное пособие / сост. Л. Н. Чурилина. 10-е изд., стереотип. М.: Флинта, 2017. 412 с.
2. Арапова Г. У. Концепт, понятие и значение слова. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2016. № 1-4. С. 591-593.
3. Бабушкин А. П. Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* / под ред. И. А. Стернина. Воронеж: 2001. С. 52-57.
4. Балашова Л. В. Реализация концептов «свой-чужой» в российском политическом дискурсе начала XXI в. *Политическая лингвистика*. 2014. Вып. I (47). С. 40-51.
5. Балясникова О. В. «Свой-чужой» в языковом сознании носителей русской и английской культур: автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.19. Москва, 2003. 22 с.
6. Белова А. Д. Языковые картины мира в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 29. С. 17-23.
7. Борисова И. В. Семантика эгоцентрических категорий: Liebe, Hass и их актуализация в немецком языковом сознании : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Иркутск, 2004. 16 с.
8. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М, 2001. 288 с.
9. Воркачѳв С. Г. Лингвокультурная концептология: становление и перспективы. *Известия РАН. Сер. литературы и языка*. 2007. Т. 66. № 2. С. 13-22.
10. Воркачев С. Г. Ex pluribus unum: лингвокультурный концепт как синтезное образование. *Вестник РУДН. Серия лингвистика*. 2016. Т. 20. С. 17-30.

11. Гаврилюк І. О. Опозиція «свій – чужий» як об'єкт міждисциплінарних досліджень. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. Серія : Філологічна. 2015. Вип. 56. С. 65-68.

12. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва : Наука, 1981. 140 с.

13. Гальперин И. Р. Очерки по стилистике английского языка: Опыт систематизации выразительных средств. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 376 с.

14. Генералова Е. В. Лексическое выражение понятийной оппозиции «прямое» – «кривое» в истории русского языка : автореф. ... дис. канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 1998.

15. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва, 1987. 105 с.

16. Демецька В.В. Кроскультурний аналіз краєзнавчого типу тексту: концепт «свій/чужий» простір (на основі українського та американського (США) краєзнавчих текстів). *Філологічні студії: Науковий часопис*. Луцьк : Вид-во «Волинський Академічний Дім», 2004. № 2 (26). С. 74-78.

17. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и научном языке. *Вопросы филологии*. 2001. № 1. С. 35-37.

18. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 22 с.

19. Ермакова О. П. Ирония и её роль в жизни языка. Калуга: Изд-во Калуж. пед. гос. ун-та, 2005. 202 с.

20. Ефимова А. Д. Соотношение объёма значения, структуры и сферы употребления терминов «понятие» и «концепт». *Вестник Московского государственного областного университета*. Сер. Лингвистика. 2019. № 1. С. 6-13.

21. Ехлакова Н.Ф. «Оппозиция «свои» / «чужие» в русском и американском политическом дискурсе». *Иностранные языки: лингвистические и методические аспекты*. 2011. № 12. С. 65-72.
22. Иванов В. В., Топоров В. Н. Исследования в области славянских древностей. Москва : Наука, 1974. 334 с.
23. Иорданский В. Б. Хаос и гармония. Москва : Наука, 1982. 343 с.
24. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Омск: Омск. гос. ун-т, 2011. 285 с.
25. Калита О. «Свій» і «чужий»: лінгвістичний аспект концептів у поемі Тараса Шевченка «Гайдамаки». *Дивослово*. 2017. № 5. С. 34–37.
26. Капнина Г. И. Концепт как базовое понятие лингвокультурологии. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2017. № 1 (13). С. 215-218.
27. Карасик В. И. Семиотические типы концептов. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2012. № 4. С. 5-11.
28. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / Под общ. ред. В. М. Жирмунского, М. М. Гухман, С. Д. Кацнельсона. Изд. 3-е. Москва : Едиториал УРСС, 2011. 112 с.
29. Колесник О. С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : монографія. Чернігів : РВВ ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2011. 312 с.
30. Колесов В. В. Древняя Русь: наследие в слове. Мир человека. Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 2000. 326 с.
31. Колесов В. В. «Жизнь происходит от слова...». Санкт-Петербург: Златоуст, 2015. 331 с.
32. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1986. 312 с.
33. Коляденко О. О. Термін фрейм у лінгвістиці. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(1). С. 139-144.

34. Кошарная С. А. Языковая личность в контексте этнокультуры : учебное пособие. Москва: Директ-Медиа, 2014. 219 с.
35. Кузнецов В. Г. Корреляция: специальный концепт – понятие – значение – термин. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2012. № 2. С. 24-33.
36. Левина М. А. Термин, понятие и концепт. *Приволжский научный вестник*. 2014. № 6. С. 106-108.
37. Лихачев Д. С. Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва, 1991. 204 с.
38. Лоренц К. Человек находит друга. Москва : Изд-во МГУ, 1992.
39. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению похода. *Концепты*. 1997. Вып. I. С. 11-35.
40. Маковский М.М. Лингвистическая генетика. Проблемы онтогенеза слова в индоевропейских языках. Москва: Наука, 1992. 188 с.
41. Матвеева А. А. Взаимодействие категории «свой-чужой» и категории оценки. *Вестник Башкирского университета*. 2007. Т. 12. № 3. С. 81-83.
42. Милейко Е. В., Рус-Брюшнина И.В. Художественный концепт как объект лингвистического исследования. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*. 2016. № 11 (65). Ч. 3. С. 128-130.
43. Москвин В. П., Алефиренко Н.Ф. Спорные проблемы семантики. *Вопросы языкознания*. 2000. № 6. С. 138-145.
44. Моспанова Н. Ю. Концептуальная оппозиция «Добро – Зло» в фольклорной языковой картине мира (на материале русских народных сказок) : дис. ... канд. филол. наук. Брянск, 2005. 205 с.
45. Нехорошева А. М. Концептуализация СВОЕГО и ЧУЖОГО в немецком политическом дискурсе (на материале выступлений Ангелы Меркель) : автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Тамбов, 2012. 25 с.
46. Никитич Л. А. Культурология: теория, философия, история культуры : учебник. Москва : Юнити-Дана, 2015. 560 с.

47. Ощепкова В. В. Язык и культура Великобритании, США, Канады, Австралии, Новой Зеландии. Москва : ГЛОССА/КАРО, 2004. 336 с.

48. Павиленис Р. И. Проблема смысла: Современный логико-функциональный анализ языка. Москва: Мысль, 1983. 286 с.

49. Пименова М. В., Кондратьева О.Н. Концептуальные исследования. Введение. Москва : Флинта, 2011. 176 с.

50. Пименова М. В. Методология концептуальных исследований. *Антология концептов* / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. Т. 1. Волгоград: Парадигма, 2005. С. 15-19.

51. Пинтова А. А. Универсальная бинарная оппозиция старый / молодой в английской и русской пословичных картинах мира. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2008. № 77. С. 144-146.

52. Планкина Р. М. Оппозиция свой-чужой в современном мире (на материале английского языка в сопоставлении с русским). *И. А. Бодуэн де Куртенэ и мировая лингвистика* : мат. междунар. конф. / под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Е. А. Горобец, Г. А. Николаева. Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2015. Т. 1. С. 273-275.

53. Попова З. Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток – Запад, 2010. 314 с.

54. Попова З. Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Воронеж: Истоки, 2007. 250 с.

55. Попова Л. В. Соотношение понятий «концепт», «понятие», «значение» в русле коммуникативной парадигмы. *Омский научный вестник*. 2013. № 4. С. 127-131.

56. Потенция А.А. Мысль и язык. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология*. Москва: Academia, 1997. С. 51-65.

57. Пруткая Н. В. К вопросу об изучении концептообразующей лексики в диахроническом аспекте. *Система і структура східнослов'янських мов* : зб. наук. праць. Київ: Знання України, 2009. С. 69-75.

58. Руднев В. [Електр. ресурс] Словарь культуры XX века. URL: <http://lib.ru/CULTURE/RUDNEW/slowar.txt>

59. Савельєва Л. С. Опозиція «свій-чужий» як етнокультурний компонент семантики номінацій особи. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / Укл. : А. П. Загнітко (наук. ред.) та ін.* 2008. Вип. 16. С. 185-188.

60. Садохин А. П. Этнология: учебное пособие. Москва : НИЦ ИНФРА-М, 2016. 352 с.

61. Сахно С. Л. «Свое – чужое» в концептуальных структурах. *Логический анализ языка : культурные концепты / отв. ред. Н. Д. Арутюнова.* Москва : Наука, 1991. С. 95-100.

62. Селіванова О. О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості (на матеріалі українських паремій). *Мовознавство.* 2005. № 1. С. 26-34.

63. Семашко Т. Межі дихотомії «свій» – «чужий» в аспекті етнічної стереотипізації. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство.* 2014. № 2. С. 237-241.

64. Сергеева Л. А. Проблемы оценочной семантики. Москва : Издательство МГОУ, 2003. 140 с.

65. Сорокин Ю.А., Марковина Ю.Я. Понятие «чужой» в языковом и культурном контексте. *Язык: этнокультурный и прагматический аспекты.* Днепропетровск, 1988. 180 с.

66. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. *Труды по языкознанию:* Пер. с фр. / Под ред. А.А. Холодовича. Москва: Прогресс, 1977. С. 31-285

67. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Академический проект, 2004. 990 с.

68. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики:* Научное издание. 2001. С. 58-65.

69. Хайруллина Д.Д. Современные аспекты исследования концепта. Москва : Библио-глобус, 2016. 110 с.

70. Черкашина Т., Новикова Н. [Електр. ресурс] Языковая картина мира: доминанты ментальности. 2016. URL: https://www.researchgate.net/publication/311778836_Azykovaa_kartina_mira_dominanty_mentalnosti
71. Чернобай С. Е., Мансурова А.В. Семантические особенности фразеологических единиц, вербализирующих концепты «свой-чужой» в английском языке. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*. Сер. Филология. Социальные коммуникации. 2013. Т. 26 (65). № 2. С. 331-336.
72. Шмелев Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка. Издание 3-е. Москва : Издательство ЛКИ, 2008. 248 с.
73. Элиаде М. Космос и история. Москва, 1987. 312 с.
74. Al-Saidi A.A.H. Post-colonialism Literature the Concept of self and the other in Coetzee's *Waiting for the Barbarians: An Analytical Approach*. *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 5. No. 1. 2014. P. 95-105.
75. Anderson S. Synchronic Versus Diachronic Explanation and the Nature of the Language Faculty. *Annual Review of Linguistics*. 2. 2016. P. 239-245.
76. Bauman Z. *Culture as Praxis*. London : Sage Publications, 1999. 208 p.
77. Coleman S., Ross K. *The Media and The Public: «Them» and «Us» in Media Discourse*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd., 2010. 188 p.
78. Dancygier B. *Cambridge Handbooks in Language and Linguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 1026 p.
79. Evans V. *How Words Mean: Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction*. Oxford: OUP, 2009. 400 p.
80. Everett D. Language: the cultural tool. New York : Pantheon Books. 2016. Vol. 8, Iss. 4. P. 629-635.
81. Fedoriuk L. V. Imaginative Signs of the Concept DEATH in the Novels by Yuri Andrukhovych. *“East West” Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH*. Vienna, 2016. P. 76-81.
82. Fedoriuk L. V. The Methodology of the Concept Structure Analysis : Cognitive and Linguoculturological Aspects. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*:

зб. наук. праць / Донецький національний університет ім. Василя Стуса; гол. ред. А. П. Загнітко. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2016. Вип. 32. С. 70–76.

83. Jackendoff R. Languages of the Mind: Essays on mental representation. *Bradford Book*. The MIT Press Cambridge, Massachusetts. London, England, 1996. 199 p.

84. Hewitt P. Language and Worldviews. *A Journal of the Performing Arts*. Cambridge : MIT Press, 2016. Vol. 21, Iss. 4. P. 122-130.

85. Komatsu L. K. Recent views of conceptual structure. *Psychological Bulletin* 112: 1992. P. 500-526.

86. Lee V. About the subject of anthropocentric paradigm in modern linguistics. *GISAP : Philological Sciences*. London: International Academy of Science and Higher Education. 2016. P. 19-20.

87. Osherson D. N., Smith E.E. On the adequacy of prototype theory as a theory of concepts. *Cognition*, 11: 1987. P. 35–58.

88. Schalk S. Self, other and other –self: going beyond the self/other binary in contemporary consciousness. *Journal of comparative research in anthropology and sociology*. 2011. Volume 2, N1. P. 28-44.

89. Talmy L. How language structures space. *Spatial Orientation. Theory, Research and Application*. New York, 1983. P. 225-281.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

90. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С. Кубряковой. М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. 245 с.

91. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 753 с.

92. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990.

93. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. М. : ИНФРА-М, 2009. 569 с.

94. American Dictionary of the English Language [Електр. ресурс]. URL: <https://archive.org/stream/americandictionary01websrich#page/770/mode/2up>
95. American Heritage Dictionary of the English Language/ Houghton Mifflin Harcourt, 2000. 2076 p.
96. Cambridge International Dictionary of English. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. 1775 p.
97. Collins English Dictionary. Harper Collins Publishers, 2001. 824 p.
98. Collins Thesaurus of the English Language. Harper Collins Publishers, 2008. 1152 p.
99. Etymology Dictionary [Електр. ресурс]. URL: <https://www.etymonline.com/>
100. Longman Dictionary of Contemporary English. Pearson ESL, 2003. 1950 p.
101. Merriam Webster Dictionary: [Електр. ресурс]. URL: <https://www.merriam-webster.com/>
102. Oxford Collocations Dictionary for Students of English / ed. By Diana Lea. Oxford University Press, 2003. 930 p.
103. Oxford Dictionary of Idioms / Edited by Judith Siefring. Oxford: Oxford University Press, 2004. 340 p.
104. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases / Ed. by R.A.Dutch. Harmondsworth: Penguin, 1979. 712 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

105. Bronte A. Agnes Grey [Електр. ресурс]. URL: <https://www.planetebook.com/free-ebooks/agnes-grey.pdf>

106. Bronte Ch. Jane Eyre [Електр. ресурс]. URL:
<https://www.planetebook.com/free-ebooks/jane-eyre.pdf>
107. Bronte Ch. Shirley [Електр. ресурс]. URL:
<http://www.gutenberg.org/files/30486/30486-h/30486-h.htm>
108. Bronte E. Wuthering Heights [Електр. ресурс]. URL:
<https://www.planetebook.com/free-ebooks/wuthering-heights.pdf>
109. Gabaldon D. Outlander [Електр. ресурс]. URL:
<https://allnovel.net/outlander-outlander-1.html>
110. Gilbert E. Eat, Pray, Love / E. Gilbert. New York: Penguin Group, 2006.
352 p.
111. Meyer S. Twilight: [Електр. ресурс]. URL:
<http://infinity.wecabrio.com/read/1904233651-twilight-twilight-book-1-1-4-twilight-saga.pdf>
112. Fielding H. Bridget Jones's Diary [Електр. ресурс]. URL:
<https://www.bookscool.com/en/Bridget-Jones-s-Diary-724349/1>

ДОДАТКИ

Додаток 1

**Дефініції ключових лексем, що виражають поняття «чужий» у
діахронічному та синхронічному аспектах**

№	Лексема	Словник WEBSTER, 1828	Словник MERRIAM-WEBSTER online, 2020
1.	alien adj.	<p>1. Foreign; not belonging to the same country, land or government.</p> <p>2. Belonging to one who is not a citizen.</p> <p>3. Estranged; foreign; not allied; adverse to; as, principles alien from our religion.</p>	<p>a: belonging or relating to another person, place, or thing;</p> <p>b: relating, belonging, or owing allegiance to another country or government;</p> <p>c: exotic;</p> <p>d: coming from another world: extraterrestrial</p>
2.	alien n.	<p>1. A foreigner; one born in, or belonging to, another country; one who is not a denizen, or entitled to the privileges of a citizen.</p> <p>2. In scripture, one who is a stranger to the church of Christ, or to the covenant of grace.</p>	<p>1. a person of another family, race, or nation;</p> <p>2. a foreign-born resident who has not been naturalized and is still a subject or citizen of a foreign country;</p> <p>3. extraterrestrial;</p> <p>4. exotic.</p>
3.	alienate v.	<p>1. To transfer title, property or right to another; as, to alienate lands, or sovereignty.</p> <p>2. To estrange; to withdraw, as the affections; to make indifferent or averse, where love or friendship before subsisted; with from; as, to alienate the heart or affections; to alienate a man from the friends of his youth.</p> <p>3. To apply to a wrong use.</p>	<p>1: to cause to be estranged : to make unfriendly, hostile, or indifferent especially where attachment formerly existed;</p> <p>2: to convey or transfer (something, such as property or a right) usually by a specific act rather than the due course of law;</p> <p>3: to cause to be withdrawn or diverted.</p>
4.	alienation n.	<p>1. A transfer of title; or a legal conveyance of property to another.</p> <p>2. The state of being alienated.</p> <p>3. A withdrawing or estrangement, as of the heart or affections.</p>	<p>1: a withdrawing or separation of a person or a person's affections from an object or position of former attachment;</p> <p>2: a conveyance of property to another.</p>

		4. Delirium; derangement of mental faculties; insanity.	
	foreign adj.	<p>1. Belonging to another nation or country; alien; not of the country in which one resides; extraneous.</p> <p>2. Produced in a distant country or jurisdiction; coming from another country; as foreign goods; goods of foreign manufacture; a foreign minister.</p> <p>3. Remote; not belonging; not connected; with to or from.</p> <p>4. Impertinent; not pertaining; not to the purpose. The observation is foreign from the subject under consideration.</p> <p>5. Excluded; not admitted; held at a distance.</p> <p>6. Extraneous; adventitious; not native or natural.</p> <p>7. In law, a foreign attachment is an attachment of the goods of a foreigner within a city or liberty, for the satisfaction of a debt due from the foreigner to a citizen; or an attachment of the money or goods of a debtor, in the hands of another person.</p>	<p>1: situated outside a place or country;</p> <p>2: born in, belonging to, or characteristic of some place or country other than the one under consideration;</p> <p>3: of, relating to, or proceeding from some other person or material thing than the one under consideration;</p> <p>4: alien in character : not connected or pertinent;</p> <p>5: related to or dealing with other nations;</p> <p>6a: occurring in an abnormal situation in the living body and often introduced from outside; b: not recognized by the immune system as part of the self;</p> <p>7: not being within the jurisdiction of a political unit (such as a state)</p>
4.	foreigner n.	A person born in a foreign country, or without the country or jurisdiction of which one speaks.	<p>1: a person belonging to or owing allegiance to a foreign country</p> <p>2 chiefly dialectal: one not native to a place or community</p>
5.	strange adj.	<p>1. Foreign; belonging to another country.</p> <p>2. Not domestic; belonging to others.</p> <p>3. New; not before known, heard or seen. The former custom was familiar; the latter was new and strange to them. Hence,</p>	<p>1a: different from what is usual, ordinary, or expected : odd; b: not before known, heard, or seen : unfamiliar;</p> <p>2a: not entirely comfortable or well : uncomfortable, ill at ease; b dated : discouraging familiarities : reserved, distant;</p>

		<p>4. Wonderful; causing surprise; exciting curiosity.</p> <p>5. Odd; unusual; irregular; not according to the common way.</p> <p>6. Remote. [Little used.]</p> <p>7. Uncommon; unusual.</p> <p>8. Unacquainted.</p> <p>9. Strange is sometimes uttered by way of exclamation.</p>	<p>3: unaccustomed;</p> <p>4 a: not native to or naturally belonging in a place : of external origin, kind, or character; b: archaic : of, relating to, or characteristic of another country: foreign</p>
6.	stranger n.	<p>1. A foreigner; one who belongs to another country.</p> <p>2. One of another town, city, state or province in the same country.</p> <p>3. One unknown. The gentleman is a stranger to me.</p> <p>4. One unacquainted.</p> <p>5. A guest; a visitor.</p> <p>6. One not admitted to any communication or fellowship.</p> <p>7. In law, one not privy or party to an act.</p>	<p>1: one who is strange: such as a(1): foreigner;</p> <p>(2): a resident alien;</p> <p>b: one in the house of another as a guest, visitor, or intruder;</p> <p>c: a person or thing that is unknown or with whom one is unacquainted;</p> <p>d: one who does not belong to or is kept from the activities of a group;</p> <p>e: one not privy or party to an act, contract, or title : one that interferes without right;</p> <p>2: one ignorant of or unacquainted with someone or something</p>
7.	estrangle v.	<p>1. To keep at a distance; to withdraw; to cease to frequent and be familiar with.</p> <p>2. To alienate; to divert from its original use or possessor; to apply to a purpose foreign from its original or customary one.</p> <p>3. To alienate, as the affections; to turn from kindness to indifference or malevolence.</p> <p>4. To withdraw; to withhold.</p>	<p>1: to arouse especially mutual enmity or indifference in (someone) where there had formerly been love, affection, or friendliness : alienate;</p> <p>2: to remove from customary environment or associations</p>
8.	estrangement n.	<p>Alienation; a keeping at a distance; removal; voluntary abstraction; as an estrangement of affection.</p>	<p>1. The act of estranging or the condition of being estranged: alienation, disaffection.</p> <p>2. An interruption in friendly relations.</p>

Лексеми, що вербалізують поняття «чужий» у діяхронічному аспекті

№	Лексема	Кількість слововживань в тексті	Процентне співвідношення
1.	strange	216	47
2.	stranger	75	16,3
3.	unknown	29	6,3
4.	foreign	27	5,8
5.	enemy	17	3,7
6.	remote	14	3,1
7.	another	11	2,4
8.	alien	10	2,2
9.	foreigner	8	1,7
10.	estrange	7	1,5
11.	mysterious	7	1,5
12.	unnatural	7	1,5
13.	hostile	6	1,3
14.	hostility	4	0,8
15.	estrangement	2	0,4
16.	alienation	2	0,4
17.	alienate	2	0,4
18.	unfamiliar	2	0,4
19.	exotic	2	0,4
20.	barbaric	2	0,4
21.	unexplored	2	0,4
22.	invader	2	0,2
23.	interloper	2	0,2
24.	outlandish	1	0,2
25.	outlandish-looking	1	0,2
26.	incongruous	1	0,2
	Разом	459	100%

Лексеми, що вербалізують поняття «чужий» у синхронічному аспекті

№	Лексема	Кількість слововживань в тексті	Процентне співвідношення
1.	strange	101	31,5
2.	stranger	59	18,4
3.	remote	23	7,2
4.	unknown	20	6,2
5.	mysterious	18	5,6
6.	enemy	11	3,4
7.	bizarre	10	3,1
8.	foreign	9	2,8
9.	another	8	2,5
10.	exotic	8	2,5
11.	incongruous	5	1,5
12.	conflicting	5	1,5
13.	newcomer	5	1,5
14.	unfamiliar	4	1,2
15.	unexplored	4	1,2
16.	invader	4	1,2
17.	erratic	3	0,9
18.	outlander	3	0,9
19.	unnatural	3	0,9
20.	hostile	3	0,9
21.	hostility	3	0,9
22.	alienation	2	0,6
23.	foreigner	2	0,6
24.	outlandish	2	0,6
25.	alien	1	0,3
26.	estrangle	1	0,3
27.	estrangement	1	0,3
28.	alienate	1	0,3
29.	alienating	1	0,3
30.	exoticism	1	0,3
	Разом	321	100%

ABSTRACT

The study of ethno-cultural notions enables revealing the national and cultural specificity of the linguistic world picture of a certain language community, describing the mentality of native speakers through the analysis of language means. One of the central notions of English linguoculture is the notion “alien”, which, together with its binary notion, defines the basic human categories, as they are universal for most languages of the world.

The relevance of the study is determined by the high importance of the notion “alien” in the system of national and cultural values of English speakers. Addressing the issue of the means for expressing the notion “alien” in English reflects the relationship between language and culture, contributes to a deeper understanding of the cultural specificity of lexical and phraseological units verbalizing it. The relevance of the scientific research is also determined by the insufficient study of the representation of the notion “alien” in modern linguistic research.

The purpose of the research is to study the means of expressing the ethnocultural notion “alien” in English in diachronic and synchronic aspects.

The object of the study is the ethnocultural notion “alien” in the English language. The subject of the research is the linguistic means of expressing the notion “alien” in English in diachronic and synchronic aspects.

The research material includes lexical and phraseological units selected from lexicographical sources (explanatory, etymological, phraseological dictionaries and thesauri including «American dictionary of the English language», «Merriam Webster Dictionary», «American Heritage Dictionary of the English Language», «Cambridge International Dictionary of English», «Collins English Dictionary», «Longman Dictionary of Contemporary English», «Collins Thesaurus of the English Language», «Oxford Dictionary of Idioms», «Etymology Dictionary» etc.).

The functioning of the notion “alien” in the diachronic aspect has been studied on the basis of 459 contexts selected by continuous sampling from the 19th century novels written by the Bronte sisters, namely Ann Bronte “Agnes Grey” (1847),

Charlotte Bronte “Jane Eyre” (1847) and “Shirley” (1849), Emily Bronte “Wuthering Heights” (1847). The analysis of the notion “alien” in the synchronic aspect has been conducted on the material of 321 examples selected from the works of modern English-speaking authors, namely: Diana Gabaldon “Outlander” (1991), Helen Fielding “Bridget Jones’s Diary” (1996), Stephenie Meyer “Twilight” (2005), Elizabeth Gilbert “Eat, Pray, Love” (2006).

The research enabled drawing the following conclusions:

The notion is a semantic formation, containing subjective meanings and generally accepted conventional meanings, i.e. all potential semantic content of a cognizable object or phenomenon. In language, a notion receives its name and is verbalized by different layers of language means (lexical, phraseological, stylistic, etc.).

Universal binary oppositions are defining categories of human consciousness. Such universal notions are connected with each other and form a kind of “world model” through which people perceive the surrounding reality. Binary notions have a universal nature since thinking using oppositions is a human characteristic and a way of structuring the surrounding reality.

“Self vs. other” (“own vs. alien”) is a universal binary opposition, which accumulates all the diversity and centuries of experience of human life. It is a pair of opposing features that form a collective, mass folk worldview and is the basis for ethnic identity.

The analysis of the verbalization means of the notion “alien” in the English language enabled determining its structural model. The notion “alien” contains constituent subspheres, each of which objectifies typical features of the studied notion and contains some type of information (linguistic and extra-linguistic), relevant for the described notion. Six subspheres have been identified in the structure of the notion, namely: “another, alien”, “unknown, unfamiliar, unexplored”, “foreign, barbaric”, “hostile”, “remote, estranged”, “unnatural, mysterious”.

The notion “alien” in the diachronic aspect is verbalized with the help of 26 lexemes. The most frequent lexemes include “strange”, “stranger”, “unknown” and

“foreign”. Lexemes with less frequency of usage include “enemy”, “remote”, “another”, “alien”, “foreigner”, “estrangle”, “mysterious”, “unnatural”, “hostile” and “hostility”. The least used words are: “estrangement”, “alienation”, “alienate”, “unfamiliar”, “exotic”, “barbaric”, “invader”, “interloper”, “unexplored”, “outlandish”, “outlandish-looking”, and “incongruous”.

The notion “alien” in the synchronic aspect is verbalized with the help of 30 lexemes. The most frequent lexemes include “strange”, “stranger”, “unknown” and “remote”. Lexemes with less frequency of usage include “foreign”, “enemy”, “another”, “mysterious”, “exotic”, “bizarre”, “conflicting”, “newcomer», “unfamiliar”, “unexplored”. The least used words are: “outlander”, “outlandish”, “erratic”, “alienating”, “alienation”, “alienate”, “alien”, “exoticism”, “unnatural”, “hostile”, “hostility”, “estrangement”, “foreigner” and “estrangle”.

The analysis of the seme composition of lexemes forming the nucleus of the notion “alien” in the diachronic and synchronic aspects allowed revealing the dynamic development of their semantic meaning. Thus, the lexeme “alien” has acquired two new meanings – “exotic”, “extraterrestrial”, but lost the negative meaning “hostile” and “estranged”. With the development of the semantic meaning, the verb “alienate” has lost its meaning “to abuse”. The noun “alienation” in modern use is not characterized by the semantics “delirium”, “insanity”, which were present in its seme structure, fixed in the dictionary of the XIX century. The modern interpretation of the semantics of the adjective “foreign” shows that it has acquired a new seme “not recognized by the immune system”. The modern seme composition of the adjective “strange” has lost several semes, namely: “not domestic, belonging to others”, “new, unknown”, “wonderful, exciting”.

In addition to the means of primary nomination, the notion “alien” is expressed with the help of phraseological units, actualizing such features of the analyzed notion as “conflict”, “hostility”, “otherness”, “danger”, “dissimilarity”.

Secondary means of nomination include also various lexical stylistic figures and tropes: metaphor, epithets, simile, metonymy, irony, euphemisms, antithesis. The

notion under consideration is also actualized by means of syntactic stylistic means, namely: repetition, amplification, parcelling, aposiopesis, inversion.